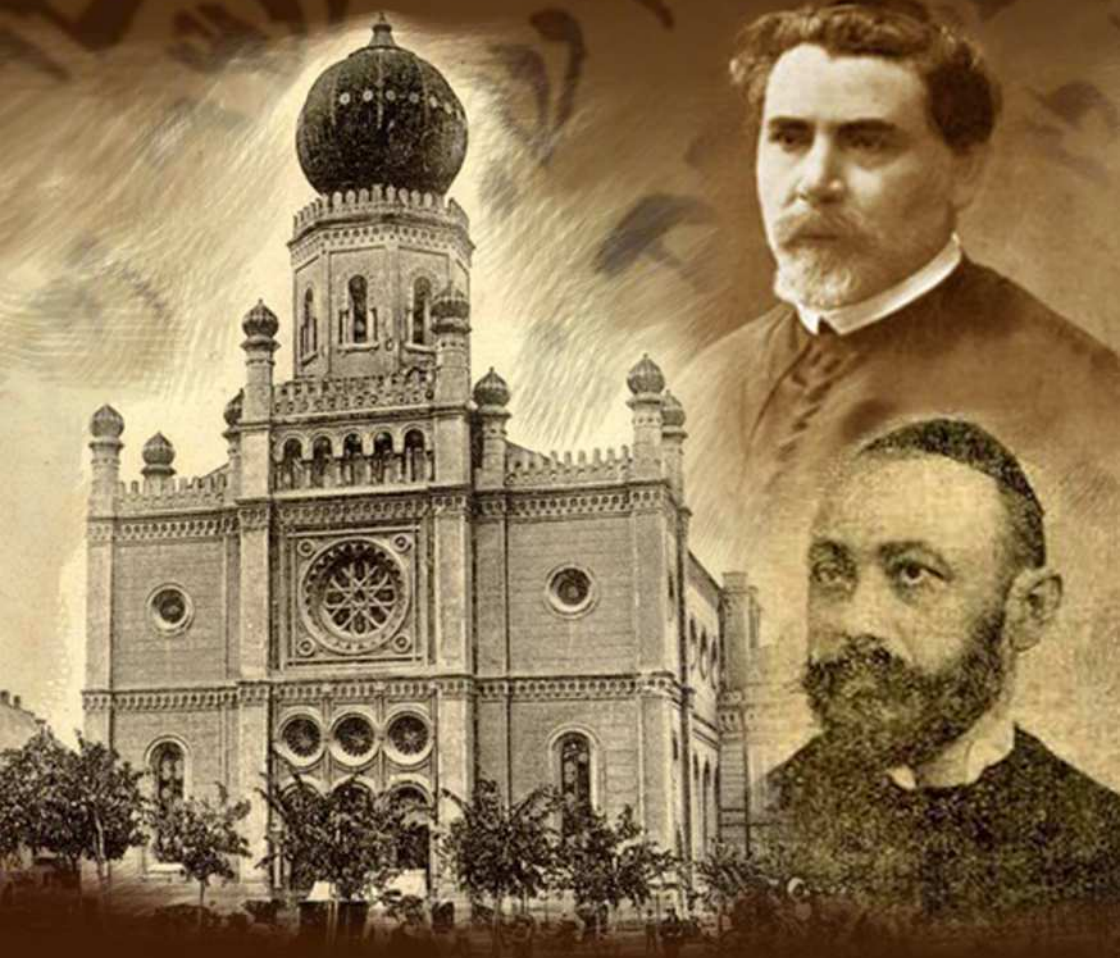

RÓNA TAMÁS

A KÖZÖSSÉG SZOLGÁLATÁBAN

Kecskemét négy neves rabbijának pályarajza
a dualizmustól a Kádár-korszakig

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET

RÓNA TAMÁS

A KÖZÖSSÉG SZOLGÁLATÁBAN
KECSKEMÉT NÉGY NEVES RABBIJÁNAK
PÁLYARAJZA A DUALIZMUSTÓL A KÁDÁR-
KORSZAKIG

ISBN 978-615-01-5678-1

Szakmai lektor: Somos Péter

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET /ZSIMA/
BUDAPEST

2022

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés.....	5
Dr. Perls Ármin.....	8
Dr. Bárány József.....	17
Dr. Borsodi József.....	23
Dr. Schindler József.....	27
Utószó.....	34
Jegyzetek.....	39
Felhasznált irodalom.....	79

Bevezetés

Időszámítás szerint 70-ben Titus¹ római hadvezér és későbbi császár elpusztította Jeruzsálemben a Második Szentélyt.² Ezt követően a zsidó közösségek szétszóródtak a világban...

Olvassuk a szent iratok között, hogy Johanán ben Zakkáj³ főpap kérésére az imperátor engedélyezte, hogy Javne városában megalapítsák az első tanházat. Ennek a tanháznak az élére tanítómesterek, azaz rabbik kerültek.

A zsidóság történelemszemléletén keresztül, ahogy visszatekintünk az elmúlt évezredek eseményáradatára, és megpróbálunk az időben valamiféle stabilitást, tájékozódási pontokat keresni, rövidebb vagy hosszabb szakaszokban, ezt a fajta biztonságot egy-egy közösség körül találhatjuk meg. Javne óta a világ zsidó közösségeinek élén egy-egy tanítómester áll, akinek személye, jelleme, ars poetikája, fáradhatatlan és önzetlen munkája alakította, formálta, építette a közösségeket.⁴

Amikor Kecskemét városának zsidó közösségének történetét bármilyen szempontok mentén vizsgáljuk, a közösség arculatáért felelős rabbik munkásságának feltérképezése elengedhetetlen feladat. A kecskeméti zsidó

közösség történetét ugyanis a kezdetektől a kiteljesedéséig, majd a vészkorszakig és egészen napjainkig alapjaiban határozta meg a rabbik, e tudós-tanító emberek jellem- és közösségformáló szerepe.

E kis könyv középpontjában tehát négy neves kecskeméti rabbi áll – a szerző, a Kecskemét központú alföldi régió neológ főrabbijának nagy elődei: dr. Perls Ármin, dr. Bárány József, dr. Borsodi József és dr. Schindler József.

A munka célja, hogy pályarajzuk ismertetése révén emléket állítson kecskemét jeles zsidó vallási vezetőinek, akik durván a dualizmus korától a Kádár-korszak közepéig szolgálták közösségüket, másrészt a rabbiéletrajzokon keresztül annak indirekt módon történő bemutatása, miként is járult hozzá dr. Perls Ármin, dr. Bárány József, dr. Borsodi József és dr. Schindler József a „híros” Duna–Tisza közí város izraelita közösségének fejlődéséhez, miként tartották azt össze adott esetben a történelem legviharosabb, legválságosabb időszakaiban. Kecskemét ugyanis rabbijai kétségtelenül igen komolyan hatottak a közösség életére, s tanító szavaik bizonyosan kijutottak a zsinagóga falain kívülre. De vajon ha így volt, az hogyan, milyen formában valósulhatott meg?

A legtöbb, a kutatók rendelkezésére álló történeti adat az 1882 és a XX. század első fele

közötti időszakra vonatkozik. Látnunk kell tehát, hogy a rabbik általában indirekt formában, de szinte mindig fedezhetők a különböző társadalmi megmozdulások, események, változások háttérében...

Dr. Perls Ármin

1853. november 1-je⁵ meghatározó időponttá vált az alföldi zsidó közösségek életében, bár a területen élő zsidó férfiak és asszonyok ezt még akkor és ott nyilván még nem tudhatták. Ez az időpont egy nagy rabbi első lélegzétvétele ezen a teremtet világon, mégpedig Perls Árminé, aki Nagykárolyban,⁶ vallásos zsidó családban született.

Kora gyermekkorától kezdve megismerkedett a zsidó hagyományokkal, a héber nyelvvel, a Szentírással, illetve a talmudi, hagyományos zsidó jogi gondolkodásmóddal. Tanárai már középiskolai tanulmányai során, Szoboszlón és Nagyváradon meglátták a tehetség lángját az ifjú Perls Ármin lelkében.⁷

Középiskolai tanulmányai befejezése után a leendő rabbi bölcsészettudományt kezdett tanulni, majd 1874. október 1-től beiratkozott a berlini Hochschuléba, amely Európa rabbiképző intézményei között igen előkelő helyet foglalt el.⁸

1879-ben, a beiratkozástól számított öt év múltán rabbivá avatták, és ugyanebben

az időben szerezte meg bölcsészettudományi doktori fokozatát is.⁹ Rabbiniкус képesítését igazoló oklevelén a kor jelentős rabbijainak az aláírásait olvashatjuk – Perls Mayer (a nagybátyja) nagykárolyi, Fürst Lázár gyöngyösi¹⁰ és Friedmann Károly nyíregyházi¹¹ főrabbiк kézjegyét.¹²

A rabbiképző intézet után Kassára¹³ hívták, ahol az ifjú dr. Perls Ármin három évet töltött el. 1879 és 1882 között élt a városban. Ez az időszak a szárnybontogatásról szólt, s arról, hogy lefektette későbbi rabbiniкус pályájának fő iránytadó ars poetikáját.¹⁴

1882-ben az akkori kecskeméti zsidó hitközség ajánlott számára rabbiszéket az új zsinagóga falain belül, amely ekkoriban az Alföld harmadik legnagyobb zsinagógája volt, és több mint 800 férőhellyel rendelkezett. Az ifjú rabbi tettvágytól vezérelve még ebben az évben Kecskemétre jött, elfogadván a kecskeméti rabbiszéket, s közel nyolc éven keresztül, 1889-ig a kecskeméti közösség szellemi oszlopa volt.¹⁵

Mikor Perls Ármin megérkezett a „hírös” városba, már érezhető volt, hogy a zsidóságon belüli vallási, szellemi másságok (ortodox, neológ, status qou ante,

reform¹⁶⁾, ellentétek egyre erősebbé váltak, ám a rabbi érkezésével ezek az ellentétek feloldódni látszottak, ő pedig képes újra összekovácsolni a később különváló, de akkor még szervezetében egységes zsidó közösséget.¹⁷ Ahhoz, hogy végre tudja hajtani ezt az embert nem kímélő szolgálatot, azaz egyben tartani a közösséget, egyedülálló szónoki képességekről tett tanúbizonyságot. Kecskeméti székfoglaló beszéde hitszónoki képességének példás bizonyítéka.

„Felséges Isten! Mennyei atyánk! Ha nemes cél felé törve, hosszas küzdelmek után a diadal magaslatára feljutánk; ha soká epedve, vágyva reményünk sajkája elvégre partot ér, forró vágyunk tárgyát átfoghatjuk; ha ránk virrad egy-egy ünnepnapja s multunk már- már elmosódott emlékei újból fölélednek s szívünk örömében feldobog: akkor Tefeléd fordulunk kegyelemnek kiapadhatatlan kútfeje és neked áldozva, Téged magasztalva, dicsérve áldunk: Dícsértessél Ő.való Istenünk, életben hagyál, megtartottál és ez örömnapot megérnünk engedéd. Hadd legyen tehát a mai napon is, éltem legszebb, legszentebb napján első érzetem hálának érzete, első szóm imának szava. Minden dolgokat bölcsen rendező,

*mindentudó nagy Isten! Ki látod a gondolatot még
mielőtt ébredett, ismered az érzetet, mielőtt a hang
szárnyaira kelne. Te tudod, hogy e szent
gyülekezet bizalmával engem tüntetvén ki,
lelkipásztorává választja s e szószerkekre emele, hogy
innen hirdessem igéidet, terjesszem hitedet,
tanítsam útaidat; hogy vallásnak magaslatáról
örködjem ez imola, örködjem családjaim és
iskoláik felett. És én azt mondtam, imhol vagyok
és eljövök, és elhozám magammal szívem
legdrágább kincsét, el nőm és gyermekim, el
reményim és ábrándjaim. Te utánad immár híveim
kezeiben nyugoszik jövőm, nyugalmam, békém,
boldogságom. Áraszd azért véghetetlen jószág!
Áraszd szíveikbe a béke és egyetértés lelkét; add,
hogy a kölcsönös bizalom és szeretet számai el ne
szakadjanak, meg ne lazuljanak soha, hanem
mind erősebb és szilárdabb kötelékké sodródva,
fűzessünk egygyé általunk, hogy legyünk egyek
hitben és erényben, szeretetben és rendületlen
bizalomban! (...) Kedves Atyámfiaim! Midőn ti e
gyülekezet pásztorságával engem biztatok meg, a
meghívó levélben jövőm hivatásom körét
kiszabva, azt mondtátok: (...) Te légy az én
házam gondviselője és a Te beszéded szerint
táplálkozzék egész népem. Számat fogok ezért
adni, mint és mily szellemben akarok örködni
azon ház felett, a melyet gondviselésemre*

bíztatok; (...) Tisztem leend tehát örködni templomotok, örködni családjaitok s örködni iskolátok felett.”¹⁸

Dr. Perls Ármin főrabbi beszédei több kötetben jelentek meg. Ahhoz, hogy személyének mélységét megismerhessük, és rálátást kaphassunk, idézem az ő általa készített *Prédikációk* című gyűjtemény előszavát:

„A következő beszédeket nagyon szívesen hallgatták. Vajjon épp oly szívesen fogják-e olvasni is? Alig hiszem. Régi dolog, hogy beszédek nem olvasásra, hanem meghallgatásra valók. Hát még hitszónoklatok.

És ha mégis elszántam magam közrebocsátásukra, nem hiúságból tettem ezt, hanem mert barátaim számtalanszor ez irányban tett felszólításainak eleget tenni, kötelességemnek tartottam. Köztetszésre tehát én számot nem tartok. Akikhez szólottam, azok számára írok is. Ha csak ezek családkozása nem lesz felette nagy – én meg leszek elégedve.”¹⁹

A kongresszusi zsidóság és az ortodoxia mellett a reformirányzat az 1880-as évtizedben erősödött az asszimilációval²⁰

együtt. A társadalomban és a zsidó közösségekben megfigyelhető változásokra Perls rabbihoz méltóan reagált, és megpróbálta visszaterelni a magyarországi zsidó közösség egy részét a Tóra törvényeihez.²¹

Számos szentírási versfordítást,²² valamint tanulmányt készített, néhány közülük: *A messiás*,²³ *Az anyakönyvelés fejlődéséről*,²⁴ *Dr. Goldziher memorandumáról*, *Homályos borájták*, *Hámán bitófája*, *Bajisznemán*, *Az írástudó diszruhája*, *Homályos peszíkta helye*, *Der Minhág im Talmud*, *Az előadás művészete a régieknél*, *Zsidó kulturvilág*, *Máté evangéliumának eredeti nyelve*, stb.²⁵

Kecskeméti szolgálata során egyik legjelentősebb talmudi kutatásának tárgya – tanulmánya a Magyar Zsidó Szemlében is megjelent – Jézus előfordulása a babilóniai és a jeruzsálemi Talmudban, kódnevei és gnómatikus bölcséleti összehasonlítása volt.²⁶

1889 tavaszán a pécsi hitközség előljárósága úgy döntött, hogy a városban létező közösségének erős tanítóra van szüksége. Nem hirdettek pályázatot a rabbiszékre, hanem szemlét tartottak az országban működő ismertebb, elismert

rabbik, főrabbi között. Végül Perls Ármin doktorban látták meg azt a szellemi vezető, ²⁷ akiben a jövő pécsi közösségének méltó útmutatója ²⁸ lehet. 1889. szeptember 17-én foglalta el a pécsi ²⁹ zsinagóga rabbiszékét. ³⁰

A város kulturális életében itt is élénken részt vett, ³¹ főleg az iskolaszék ülésein szeretett ténykedni és értékesíteni nagy tudását ³² és bő tapasztalatait a város kultúrájának emelésére.

„Igy egyesült benne a tudás és műveltség, konservatív szellem a modernség mezében, tekintély és szerénység, nagyság és jóság.” ³³

1914. július elején utazott Karlsbadba, hogy ott egészségügyi problémáira gyógyulást keressen. Négy hetet töltött el itt, ekkor érte el a „világförgeteg első szele”. Hazasietett.

„Mire hazaért, fiát a hadbavonulók között találta, és még volt alkalma megáldani őt s utolsó istenhozzádot mondani neki. És e gyönyörű legendás napokban, mikor egymásra meredő szuronyok millióin vetődött vissza a nap sugárkévéje, mutatta meg nemes lelkének, férfias

lényének minden kiválóságát. Ekkor már népek tengerének hatalmas áradata hömpölygött a csataterек felé... Mielőtt elmentek, mielőtt bucsut mondtak hazájuknak, eléje járultak és fejüket áldásra hajtották meg előtte (...).”³⁴

Egészen a haláláig, 1914. szeptember 8-áig itt látta el alázattal, körültekintéssel és tisztelettel rabbinikus feladatait. 25 évet tevékenykedett Pécsen.

„(...) A sír csak földi maradványait fogadta magába. Lelke, szelleme továbbra is közöttünk él és emlékében is bódoló csodálattal tekintünk rá, kinek élete szép volt, szent volt, igaz volt. (...) Fájdalmunkat a hit megnyugvással halkítja. A hit, mely oly csodás erővel zengett ajkain, amelyet ő isteni szikrától ihletve hirdetett.”³⁵

Dr. Neumann Ede így nyilatkozott róla:

„Perls Ármin önálló, magamagában befejezett, másoktól teljesen elütő egyéniség volt. Rendkívül éles elme, erős ész és gránitból faragott jellem. Nem járt mintaképek után, gyűlölte a sablont és nem ismert megalkuvást(...). Családi tradíciók és ifjúkori tanulmányai a talmudhoz vonzották és talmudistának maradt teljes életén át. (...)

Műveltsége széles alapokon épült fel, érdeklődésének köre folyton tágult, szelleme gazdagodott, tartalma bővült, de egyénisége soha sem törődött el. Papi működésében is ez irányította egyes-egyedül. (...) Híveit szeretettel és odaadással gondozta, de nem ismert meghunyászkodást senkivel szemben.”³⁶

Perls Ármin szeptember hónapban hunyt el, ám a közelgő ünnepek miatt csak október 27-én tartották meg az emlékbeszédeket. Lőw Imánuel rabbi, Perls ifjúkori barátja tartotta meg ekkor gyászbeszédét.

„Elsötétül a nap, ha két testvérnek egyszerre ontják véré. Két testvér állott a születő Izrael bölcsőjénél. Egyik a teremő eszmét adta, másik a terjesztő szót. Ritkán egyesül ez a kettő egy emberben. De akiben testvérezen összetalálkoznak az ihlet, az eszme, a tanács és a tett, a végrehajtás és az eszme megmintázása, (...) az tündöklő nap gyanánt ragyog a szónoklás mennyboltozatán. És elborul az ég, elsötétül a nap, ha egy emberben a két testvér egyszerre hal meg.”³⁷

Dr. Bárány József

Nádudvaron,³⁸ Hajdú vármegyében, 1859. december 11-én született. Kimagasló irodalmi tehetségével már gyermekkorában kitűnt társai közül. Széles körű olvasottsága és a költészet iránti rajongása összefonódtak, hogy egy olyan személyiség alapját alkossák meg, akinek személyén át a világirodalom állandóan hullámozó tengeréből merítve egy magyar hazafi lelkén át beszivárognak a magyar irodalomba, stilisztikába és az irodalmi nyelvezet fejlődésébe.³⁹

A Budapesti Országos Rabbiképző Intézet rabbiszemináriumát kiváló eredménnyel végezte el 1886-ban.⁴⁰ Tudományos kvalitásai az irodalomtörténet és irodalomtudomány felé orientáltak, ekkor kérték fel a pesti izraelita hitközség tanfelügyelői állásának betöltésére.⁴¹ Ezt követően egy rövid ideig Debrecenben⁴² teljesített szolgálatot.⁴³

Végül 1890-ben került Kecskemétre, a városi közösség óhajára. A hitközség főrabbi, főbírája lett.⁴⁴ 25 év papi szolgálata alatt az ő irányításával és

vezetésével a közösség tovább folytatta a Perls Ármin-i hagyományokat. A város fejlődése, a város építése, a közösség valamennyi tagjának feladata volt.

Dr. Bárány József főrabbi sokszínű tehetségének bizonyítékaul szolgálnak versfordításai, melyek a szentírás nyelvéről, 3000 év távolságon átívelve szólítják meg az ő előadásában, értelmezésében magyar nyelvünkön az olvasót. A zsinagógai élet meghatározó része kicsik és nagyok számára az imakönyv tartalma, használhatósága, időszerűsége. Ezen fogalmi kapcsolatokról így ír:

„I. A pesti izr. hitközség, mely dicséretre méltó igyekezettel iparkodik a hitoktatást magasabb színvonalra emelni és semmi áldozattól vissza nem riadó buzgósággal törekszik a középiskolai ifjúság vallásos nevelésén: az általa berendezett ifjúsági istentisztelet céljainak megfelelő imakönyvről is gondoskodott, melynek szerkesztésével a középiskolai hittanokat, magyar fordításával pedig Schön tanárt bizta (elütési hiba az eredeti szövegben) meg. (...) Térjünk át a fordításra, melyet Schön egyedül végzett. Amint ő maga mondja előszavában, „sok helyütt Deutsch Henrik elismert fordítása nyomán

indult.” S ha tényleg összehasonlítjuk ezen két fordítást, azt találjuk, hogy Schön nagyon is gyakran használta a Deutsch fordítását, annyira hogy egyes imák fordítását egyszerűen szóról- szóra átveszi, másokban pedig egyes kifejezéseket vagy fordulatokat változtat csak. Hogy volt- e joga Deutsch imakönyvét i l y értelemben használni? Oly kérdés, mely mint tudva van, keserű tollharcot idézett elő a két író közt, melynek eldöntése azonban nem tartozik mireánk. Ami t isztán azon részeket i l leti, melyeket Schön maga fordított, nem lehet tagadni, hogy ő mindenütt szépen, lendülettel, izléssel és magyarosan fordít. De ép oly tagadhatatlan, hogy Schön túllépte a fordítói jog határát; mert először is oly szabadon fordít, annyit magyaráz bele a szövegbe, hogy gyakran egészen kivetkőzteti az imát eredeti jelentéséből. Igaz ugyan, hogy minden fordító bizonyos mértékben exegeta is, de a rendszeres exegezis soha sem volt még fordítás. De hisz Sch. azt mondja, azért nem fordított szóról- szóra, „mivel inkább oly fordításra volt szükségünk, ma mely i f júságunk héberül nem tudó részének magyar imádság gyanánt is szolgálhasson. „ Már engedje meg Sch., mi ezen logikát nem értjük. Mert vagy igazi ima a héber eredeti s akkor nem láthatjuk be, hogy miért nem volna annak hű és korrekt fordítása

szintén ima; ha pedig a héber eredeti nem felel meg az ima fogalmának és Sch. fordításában még is imát nyújt: akkor meg ő átdolgozó de nem fordító. (...) II. Térjünk át a Weisz és Löffler imakönyvére. A zsinagóga magyarosodása hazánkban még csak ifju keletű s így természetes, hogy a nemzeti nyelvű zsidó liturgia is csak fejlődésének ifju korát éli. Mert valamint a nagy természetben minden csak lassan és szervesen halad kifejlődéséhez; úgy nem lehet ez másképp a szellemi élet világában sem. S így az irodalom minden ágában rendesen fordításon, idegen termékek átültetésén kezdjük a dolgot, s csak miután ez által izlésünk és ügyességünk fejlődik, nyelvi és tudományos érzékünk gyarapodik, kezdünk lassankint az idegen gyámság alól felszabadulni és önállóan járni, eleinte persze, mint a gyermek, lassan és félénken, de azért mindig fejlődve, folyton erősbülve. (...) Mondom, ha i ly szempontból akarjuk e könyvet megítélni, elég kifogásolni valót találunk benne. De ezen könyv nem is lép föl oly magas pretenzióval, mintha ideális imakönyv akart lenni; csak hézagot akart pótolni a l iurgia-irodalom egyik ágában, csak kezdeményező szerepét vállalta magára, s mint i lyen, helyét derekasán meg is állja. Mert ha hiányzik is benn a költői lendület, de bizonyos természetes,

*közvetlen, meleg hang vonul át az egészen, mely mindig megtalálja az utat a szívhez. Azonkívül nyelvezete mindenütt szép és tiszta, kifejezései válogatottak és magyarsága elejétől végig kifogástalan. És – faute de mieux – nagyon is ajánlható magyar-zsidó asszonyaink figyelmébe. Mert ha már azon körülmény, hogy nemzeti nyelven van írva, egymaga nem is ajánlaná, bátran mondhatjuk, hogy fogyatkozásai mellett is legalább van olya jó, mint 7/8 része azon német techinnáknak, melyek nálunk közkezen forognak.*⁴⁵

Kecskeméten írta meg összehasonlító munkáját, mely a zsidó középkor két szellemi óriásának, Maimonidésznek és Nachmanidésznek életét és munkásságát vizsgálja. Felhasználta a korszakból fennmaradt dokumentumokat és a vitafolyamat iratait, melyet e két génusz tudományos munkája gerjesztett.⁴⁶ Nagy figyelemmel kísérte a Biblia-fordításokat, a katolikus, a református és az evangélikus egyház által kibocsátott köteteket is. Így született meg a Besnyei György lelkész bibliafordítására vonatkozó értekezése.⁴⁷ A főrabbinak nem csak az adott szolgálati helye volt az, ami óvó tekintete alá esett,

hanem a zsidóság által lakott minden területet próbált figyelni, tanulmányozni, azért, hogy segíthessen. Így születtek meg monográfiái Steinhardt Jakabról⁴⁸ és Geiger Lázárról.⁴⁹

Egész pályafutása során meghatározta az a lobogó szeretet, amely szülőföldjéhez kötötte. Több mint négy évtizeddel a szabadságharc fizikai értelemben való bukása, ám szellemi győzelme után kapcsolódási pontokat akart tanítani s átadni a lelkében mélyen gyökerező ragaszkodást a magyar honhoz, ezért úgy döntött, hogy magyarra fordítja, és egyben tovább finomítja az 1848-ban megszövegezett zsidó körlevelet.⁵⁰ Halotti beszédei és gyászbeszédei gyűjteménye Kecskeméten jelentek meg nyomtatásban.⁵¹

„Hitszónokként messze földön nem volt párja. Szónoklatai formában és tartalomban művészi alkotások voltak, beszélőkésége csodára ragadtatta hallgatóit. Hazafias irányú hitszónoklatát a keresztény közönség is gyönyörrel hallgatta.”⁵²

1916. április 15-én, 26 évnyi kecskeméti működés után tért meg őseihez.⁵³

Dr. Borsodi József

1878. március 15-én, a Borsod vármegyei Sajószentpéteren,⁵⁴ egy erős, de nem túl nagy zsidó közösségben, ortodox zsidó szülők gyermekeként látta meg a napvilágot dr. Borsodi József főrabbi.

Iskoláit szülőfalujában végezte a héderrel együtt. Miután a zsidó stúdiumok már gyermekkorától kezdve meghatározó benyomást tettek rá, ezért 18 éves korában, 1895-ben a fővárosba utazott, hogy ott folytassa tanulmányait a Ferencz József Rabbiképző Intézet falain belül.

A vallási stúdiumok mellett világi tanulmányokat is folytatott, többek között filozófia és a tudománytörténet témakörében. A későbbi munkásságában ezen szellemi oszlopok komoly segítségére voltak.

Tanulmányai során nagy érdeklődést mutatott a középkor szellemóriása, RAMBAM, azaz Mose ben Maimoni, azaz Maimonidész munkássága iránt.

1904-ben, hosszú és fáradságos kutatómunka végeztével megírta fő

munkáját, a *Commentarius Maimonidae in Mischnam ad tractatum Schekalim dissertatio inauguralis* című művét, amely a zsidó szóbeli szentírás, a Misna Shekalim traktátusához íródott. Maimoni kommentárok alapján exegézist, nyelvtani és nyelvi elemzéseket, összehasonlításokat és parabolákat kutatott, mutatott be. A kor szellemi dinamizmusát mutatja, hogy műve latin, arab és héber citátum- és textusbetétekkel jelent meg.

1904-ben szerezte meg bölcsészdoktori fokozatát a budapesti egyetemen. Miután 1905-ben befejezte tanulmányait a rabbiképzőben, ott marasztalták, hogy a jövő generációit zsidó filozófiatörténetre tanítsa. 1906-ban rabbivá avatták, és még ugyanebben az évben felkereste a szarvasi⁵⁵ zsidó hitközség előljárósága, hogy vallási feladatokat ajánlanak neki. Végül két évet töltött Szarvosn, erről a korszakról azonban nagyon kevés adat maradt ránk, mivel a második világháború során a vidéki zsidó közösségek iratanyagaa javarészt eltűnt, vagy megsemmisült.

Az életében a következő adat 1908-ra vonatkozik, amikor is a korábban elismert, jelentős nagyatádi⁵⁶ közösség élére került.

Itt 14 éven keresztül látta el odaadással⁵⁷ és törődéssel rabbinikus feladatait.⁵⁸

1922. január 12-én a kecskeméti neológ zsidó hitközség felkérésére elhagyta Nagyatádot, hogy elfoglalja a rabbiszéket a Szabadság téren álló nagy, neológ zsinagógában.⁵⁹ Egészen haláláig, 1943. június 5-éig itt látta el szolgálatát, mint a kecskeméti közösség rabbija.⁶⁰

Dr. Borsodi József nemcsak nagyszerű rabbi volt, hanem tanítóként is mindig kereste az új módszereket, amelyekkel a hagyomány tanítását és a tudományos gondolkodásmódot tovább tudta adni az eljövendő generációknak. Egyik ilyen kiemelkedő tanulmánya *A zsidó év hónapjai, ünnepei, emléknapi és böjtjei* című munka, melyből többek között megismerhetjük a Sovevim-Tat böjtnapokról szóló magyarázatát.

„A szökő-évben (libbur) telített évben, amikor 13 hónapból áll a zsinagógai év, tapasztaljuk, hogy ilyen esztendőekben járványbetegségek lépnek fel a gyermekek közt, miértis elődeink böjtnapokat rendeltek el. Nyolc héten, át a hete 1 - 1 - csütörtöki napján a közösségből 10- 10 gyermekes apát jelölnek, a vagy sorsolnak ki,

akiknek erkölcsi kötelességük, hogy aznap, reggeltől, - estig böjtöljenek. Este, a templomban ezek a böjtölők megjelennek és a mincha ima előtt a tórából a Vajchal szakaszt olvassák fel úgy mint, már böjtnapokon. Reggel az Adonáj-szfószaj ima ismétlésekor beleillesztjük a szlichausz imákat és még egy külön imát, a gyermekbetegségek elhárításáért. A böjtsorozat 8 hete akkor van amikor: Smausz, Voéró, Bau, Besalach, Jiszrau, Mispotim, Trumóh, Tecave, hetiszakaszok kerülnek felolvasásra. Ezen 8 hetiszakasz kezdőbetűinek összeolvasása adja ezt a szót: Sovev(b)im-Tat.”⁶¹

A főrabbi jelentősebb publikációi a Magyar Nyelvőrben, a Magyar Izraelben és az Izraelita Családi Naptárban jelentek meg.

Dr. Schindler József

Dr. Schindler József 1918. június 4-én, Budapesten született. 1942-ben szerezte meg bölcsészdoktori végzettséget, rabbinikus diplomáját pedig⁶² 1943-ban kapta meg, s még ugyanabban az évben Kecskemétre került.⁶³

Mivel fiatalemberként lett a helyi zsidó közösség vezetője, ezért teljesen átélte a fiatalságot sújtó törvények által kiváltott ambivalens érzéseket. Ezeket igyekezett feloldani, kezelni egy nagyszerű pedagógus látásmódja és metodikája alapján.

Rengeteget foglalkozott az ifjúság nevelésével, zsidó tanuló napközit, zenei és irodalmi képzést, ipari és sportszakosztályt szervezett.

A közösség építése mellett tudományos ismereteit is mélyítette. Ennek egyik ismert példája az 1941-ben elkészült *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuni alapján* című munkája, melynek előszavában összefoglalja a mű kutatási céljait:

„(...) a szellemtörténeti megalapozás után megrajzolom e rendszert Májmuni alapján, mégpedig nem a praemissák sorrendjét követve, hanem amint ezt ott megokolom f i lozófiai porblémakörök szerint csoportosítva az anyagot”.⁶⁴

A továbbiakban kifejti többek között az atomizmus felmerülését az iszlám filozófiájában:

„Az iszlám tanainak kialakulásakor a vallási tételeket nyomon követi a f i lozófiai reflexió. Bagdad és Baszra teológiai iskoláiban megindul a Kórán értelmezése. A régi arab hagyomány mélyen él a nagy tömeg lelkében. A Kórán egyik- másik megállapítása e hagyománynak ellentmond. De magában a Kóránban is különböző rétegeket lehet elválasztani. Mohammed tanításai nem egységesek. Sokszor változtatja nézetét egyazon kérdésben, akkori tanulmányainak, helyzetének megfelelően. E különbségek bekerülnek a Kóránba és alkalmat szolgáltatnak a különböző iskolák kialakulásához. Mindegyik iskola jogosan hivatkozik arra, hogy ő a próféta tanításainak egyedüli hordozója, hiszen mindegyik megtalálja a Kóránban tanításainak alapját. Ugyanakkor az arab hagyományt sem

lehet félreállítani. A hívek kérdeznak, felelni kell. De a gondolkodó lelkében is felmerülnek kétségek, az ellentétes álláspontokat át kell hidalni, vagy magasabb szintézisbe összefogni, hogy egységes tételrendszert kapjunk. A szellem dialektikájában felmerül az ellentétes nézetek összefogásának szakasza. Ámde ez elősegíti az eklekticizmus kialakulását. A legtöbbféleképpen magyarázott tételek egyike a Kórán felfogása az akarat szabadságáról. Mohammed maga is többféleképen nyilatkozott e kérdésről, így mindegyik iskola hivatkozhatott a próféta kijelentésére. A szabadságtól a legszélsőbb determinizmusig hullámzik a magyarázók felfogása. A felelet pedig szükséges, nem lehet homályban tartani, mert a vallás egyik alappilléréről van szó. A megoldás következménye az erkölcs területén beláthatatlan. De a kérdés egyben a metafizikának is alapvető kérdése. A spekuláció tehát a vallás segítségére siet, támogatja a probléma megoldásában. A megoldás nemcsak az egyest érdekli, hanem a tömeget, hiszen olyan kérdés, mely mindegyikük lelkében felmerült. A tömeg pedig egy-egy gondolkodó köré fog csoportosulni, aki éppen kielégíti az ő saját megoldását. Hiszen ő maga is foglalkozik vele, talál megoldásokat, csak nem tudja összefüggő tételrendszerre alakítani. Így

alakul a gondolkodóból és néhány különösen érdeklődő emberből az iskola. Mielőtt az atomista iskola tanításait vizsgálat tárgyává tesszük, helyesnek látszik a probléma felmerülésének vizsgálata. Ebhez pedig ismernünk kell az iszlám istenfogalmát, a kulturális és szociális helyzetet”.⁶⁵

Ezekben az években mind a rabbi, mind pedig a fiatalság a háborús borzalmak közepette is azt vallotta, amelyet 1943-ban kiadott évkönyvükben olvashatunk:

„ha nincs közösségi élet, kihal a zsidó fiatalokban a közösségi érzés, és így nem lehet sem hazájának, sem városának, sem pedig hitközségének teljes értékű, becsületes polgára” – vallotta a főrabbi.⁶⁶

1944 tavaszától elkezdődött a vidéki zsidóság deportálása. Ez a dermesztő sötétség telepedett rá Kecskemét városára, és a tavasz helyett az elmúlás szele érintette meg az egész kecskeméti közösséget. Ő volt az egyetlen ember, aki lélekben és szellemben megtartotta a zsidó gettóba összegyűjtött hittestvéreiben a túlélés lángját. Schindler főrabbi volt az,

aki 25 évesen a zsidótörvények által sújtott kecskeméti zsidó közösség élére állt, s aki ezekben a borzalmas pillanatokban is korát meghazudtoló éleslátással, erkölcsi tartással és a tanító szó mindenkori erejével tartotta össze és vigyázta a közösséget.

Mikor 1944 tavasza a vége felé közeledett, a kecskeméti zsidó hitközség több mint 1400 tagját már Auschwitzba deportálták. Köztük a főrabbit is, aki tudta, hogy az embertelen kegyetlenséget is túl kell, hogy élje, vissza kell, hogy térjen, mert érezte és tudta, hogy arra hivatott, hogy a haláltáborok poklából visszatérő keveseknek legyen pásztora és lelki támasza.

Schindler rabbi végül valóban maga is a Holokauszt túlélői között volt, és a második világháború után újra lelkesen a hitközség élére állt.

A visszatérését követő hónapokban a főrabbi feladatául tűzte ki, hogy maradandó és méltó emléket állítson az elhurcoltaknak. Így épül föl a kecskeméti zsidó temetőben az új ravatalozó, ahol megálmodója akarata szerint az elhurcoltak nevét a szentírási citátumokkal, hagyományos szimbólumokkal együtt vésték márványba, és amelyek ott láthatóak a mai napig.

Schindler főrabbi 1945 és 1950 között még bízott abban, hogy a kecskeméti zsidó hitközség megmenthető, ám látta azt is, hogy a környező települések zsidóságával együtt közel 4000 lelket magába foglaló közösség megsemmisült, s azok a kevesek, akik mégis visszatértek, elhagyták a várost, elhagyták az országot, vagy magát a zsidóságukat hagyták maguk mögött. Ezért úgy döntött, hogy elfogadja a felkérést, mely a szegedi rabbiszek betöltésére vonatkozott.

A főrabbit Szegeden 1950. június 23-án Scheiber Sándor, a XX. század egyik legnagyobb zsidó tudósa, főrabbi, az Országos Rabbiképző Intézet rektora iktatta be, ahol 1962-ig, egészen haláláig látta el a feladatait.⁶⁷

A második világháború és a Holokauszt borzalmai után a főrabbi tudta, hogy hosszú, nehéz évek várnak a zsidó közösségekre, már azokra a kevesekre, akik megmaradtak.

Ezért úgy döntött, hogy 1954-től elkezdni szerkeszteni és kiadni a *Vidéki rabbikar körlevele* című időszaki kiadványt, amely szamizdat jellegű folyóirat volt, hogy segítse és támogassa vidéki rabbitársait a

lelkipásztori feladatokban.⁶⁸

„A vidéki zsidó népesség lélekszámának és egyéb adatainak statisztikaszzerű ismerete hitéleti szempontból rendkívül fontos. Adatokra nem csak a hitélet megszerzése céljából van szükségünk, hanem elsősorban a hitélet programjainak helyes kialakítása végett. Azok a hitéleti keretek, melyekre jogi és szellemi értelemben az 1950-es egységes szervezeti szabályzat és intézményei épültek, öt esztendő alatt nagyon sok vonatkozásban idejüket múlták.”⁶⁹

Végrendeletében úgy rendelkezett, hogy Raj Tamás főrabbi legyen az utódja.⁷⁰

Sírját ma a szegedi temetőben találjuk. Halála után özvegye, Pannika, valamint Iván fia alijázott, kivándorolt Izraelbe, és Holonban telepedtek le. Pannika 2009-ben tért meg őseihez.⁷¹

Utószó

עת ללדת ועת למות ...
עת להשליך אבנים ועת כנוס אבנים...
עת לחשות ועת לדבר...⁷²

Harminc évszázaddal ezelőtt egy régen feledésre ítélt birodalom uralkodója olyan gondolatokat vetett papírra, melyek lassan három évezred távlatából átívelve a napjainkban létező ember számára is szellemi támaszt és életre szóló bölcsességet tanítanak. Az elmúlt korok során egy emberi jelző kerül e király neve mellé.

A מדרש – *Midrás*, a zsidó legendárium egy történetet fűz e jellemvonáshoz. Amikor egy ifjú herceg megszületik, Gavriel arkangyal az Ö.való, a Világ Alkotója feladatát teljesítve alászáll a gyermekhez, s kérdezi tőle, hogy ha választhatna, mit választana két fogalom közül: a hatalmat és a gazdagságot, vagy a bölcsességet. Salamon herceg, a későbbi

nagy király e legenda elbeszélése szerint a bölcsességet választja. Az elbeszélés úgy fejeződik be – mivel belátó, előrelátó, és uralkodóhoz méltó döntést hozott –, hogy a Mindenség Alkotója nemcsak a bölcsességgel ajándékozza meg, hanem megkapja a hatalmat és a gazdagságot is.

E dolgozat kezdő sora Salamon király művéből, a *Bölcseletek* könyvéből származik. Az összegzésre pedig ugyancsak a T'nachból, a Szentírásból való citátumot választottam.

„Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak...

Ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének,..

Ideje van a hallgatásnak, s ideje van a beszédnek...”⁷³

Az ezt megelőző oldalak során az olvasó bepillantást nyerhetett a kecskeméti zsidóság történeti korszakaiba, közösségi

rendszerébe, szerveződésébe, tagozódásába, életébe és – elhamvadásába.

Ahhoz, hogy legyen jövőnk, ismernünk kell a múltat. E törekvés a gondolkodó ember sajátja a történelem hajnalától fogva.

Az elmúlt évtizedek során a zsidóság vallási és kulturális élete egyre inkább a fővárosra, Budapestre fókuszálódott.

Az 1980-as évektől kezdve, talán ha egy tucat vidéki nagyvárost találunk, ahol még működő zsidó közösség van.

Az 1990-es évektől, a rendszerváltás után a vallások az új reneszánsz korába lépnek, ám a vidéki zsidóság stagnál, vagy több településről teljesen eltűnik – legyen szó az Alföldről, vagy Észak-Magyarországról, a Dunántúlról, vagy a Tiszántúlról.

Gyakorlati rabbinikus szolgálata során az a vélemény és nézet fogalmazódott meg a jelen kötet szerzőjében, hogy a magyarországi zsidóság története számára a zsidó életet a vidéki közösségek jelentették egészen 1944-ig. A zsidóság szíve és lelke

nagyobb részben, vagy legalábbis meghatározó részben nem a fővárosban volt. Stetlök voltak, olyan közösségek, amelyeknek saját szokásaik, saját hagyományaik voltak, s ezek az attribútumok tették igazán erőssé, színessé és sokrétűvé a magyarországi zsidó közösségeket.

Óriási feladat, hogy a vidéki zsidóság elfáradt testébe új spirituális lelket fújjunk. Ma egy vidéki zsidó közösség maximum 50–80 embert jelent. Ám a demográfiai tényeket szemlélve látjuk azt, hogy egy vidéki nagyvárosban – legyen szó akár Kecskemétről, ahol az agglomerációval együtt 150.000 honpolgár él, s belőlük a zsidóság holdudvarában nagyságrendileg 1000 fő lelhető fel – van távlati cél, van kiből építkezni.

Évtizedek fognak eltelni, amíg ezeket az embereket újra be tudják vonni a zsidó élet körforgásába — de a munka már folyik. Ám minden nagyon lassan halad, mivel mindent előlről kellett kezdeni, újra kellett szervezni a zsidó közösséget, a

világi és a vallási részét egyaránt, és persze megtalálni a híveket, a híveknek pedig a zsinagógát. Annak, hogy a magyarországi zsidóság újra elfoglalja az őt megillető szellemi és spirituális magasságokat, záloga a vidéki zsidóság teljes megújítása, megújulása.

Azokban a vidéki városokban, ahol a magyarországi zsidó kultúra meghatározó volt, az elmúlt, lassan több mint 80 évben nem volt már senki, aki újra hallassa a hangját, aki tanítson, aki építse, formálja a jövő generációját. Ám az idő kereke forog, jönnek-mennek a történelmi korok, s az új hajnal fényénél a felderengő fényes sugár új utakat világít be.

Salamon király azt írja, hogy mindennek rendelt ideje van. Ideje van a születésnek, s ideje van az elmúlásnak, ideje van a kövek elhordásának, s ideje van a kövek összegyűjtésének. Ideje van a hallgatásnak, és ideje van a tanításnak. A tanító szó zengjen hát újra a betöltött zsinagógák falai között, és azokon kívül egyaránt...

Jegyzetek

¹ „Mikor lóos hónap 8-án a két légió befejezte a sáncokat, a Caesar a faltörő kosokat a belső templomudvar nyugati csarnoka ellen vontatta fel. De már ennek előtte a legerősebb faltörő kos hat napi szüntelen döngetés árán sem tett semmi kárt a falban, úgyhogy ezekkel az óriási és erősen egymáshoz illesztett kockakövekkel a most odavontatott gépek sem bírtak. Közben mások aláásták az északi kapu alapfalait, megfeszített munka árán kimozdították a legelső köveket, de a kapu nem dőlt össze, mert a belső kövek támogatták. Most a rómaiak már kételkednek hadigépeik és emelőik hatásosságában, és ezért létrákat támasztottak az oszlopcsarnokoknak. A zsidók meg sem próbálták megakadályozni őket ebben; de alighogy felértek a rómaiak, máris rájuk rohantak, és egyik részüket letaszították a falról, a másikat pedig odaszorították a mellvédhez, és lekaszábolták. Sokat akkor döftek le, amikor éppen felérkeztek a létrán, és még nem fedezték magukat pajzsukkal; mások úgy pusztultak el, hogy a zsidók néhány létrát, amikor éppen zúfolva voltak fegyveresekkel, felülről feldöntöttek. Egyébként a zsidók is rengeteg embert veszítettek. Különösen a zászlótartók küzdöttek életre-halálra a hadijelvényekért, mert ezeknek az elvesztését a legnagyobb szégyennek tartották. Végül a zsidók még a hadijelvényeket is megkaparintották, és aki felmászott a falra, azt mind levágták, úgyhogy a többi római megrémült az elesettek sorsán, és visszahúzódot. A rómaiak oldalán egyetlen ember sem esett el úgy, hogy ne teljesítette volna híven kötelességét; a lázadók közül megint azok tűntek ki

bátorságukkal, akik már az előbbi csatározásokban is legjobban vitézkedtek, kívülről még Eleázár, Simon unokaöccse. Mikor a Caesar látta, hogy az idegen templom kímélése csak halált és pusztulást hoz katonáira, parancsot adott, hogy gyűjtsák fel a kapukat. Eppen ebben az időben szökött át hozzá az ammausi Anan, Simon legvérszomjasabb cinkosa, és Archetaos, Magaddatos fia; remélték, hogy kegyelmet kapnak, mert olyankor hagyták ott a zsidókat, amikor azok győztek. Titus ezt a hitvány árulást is rovásukra írta, de azt is megtudta, mily gyalázatosan kegyetlenkedtek honfitársaikkal, tehát a legszívesebben kivégeztette volna ezt a két embert; csak a végső szükség hajtotta őket ide – mondta. – Mivel tehát nem önkéntes elhatározásból jöttek hozzá, nincs jogcímük a kegyelemre, főképpen, mivel miattuk borult lángba szülővárosuk, ahonnan most idemenekültek. De a becsület fölébe kerekedett haragjának, és elbocsátotta ezeket az embereket, viszont nem részesítette őket olyan megkülönböztetett bánásmódban, mint a főpapokat. Miközben a katonák már csóvát vetettek a kapukra, és az ezüst mindenütt megolvadt, utat nyitott a lángoknak a fagerendázathoz, onnan pedig a tűz azonnal tovább kúszott, és belekapott az oszlopcsarnokba. Mikor a zsidók látták, hogy köröskörül minden csupa láng, testi erejükkel együtt összeomlott bátorságuk is; rémületében senki sem mert szembeállni a rómaiakkal, hanem csak álltak, és csak néztek, mintha megbénultak volna. De bár elcsüggesztette őket a pusztulás, most sem tértek észre, hanem mintha már a templom is égne, csak annál jobban fenekeltek a rómaiakra. Egész nap és a rákövetkező egész éjszakán dühöngött a tűz, mert a rómaiak az oszlopcsarnokokat nem gyújthatták meg egyszerre csak egyenként. (sic)” Flavius Josephus: A zsidó háború. Görögből fordította: Révay

József. Gondolat Kiadó, Budapest, 1958. 415–416. o.

לו ש, ראלשים בישניה רבו פרושחרב הבית בש כ:נו רבותינוש
קדעושה - עקובא אומר כל'ר. תות ייןשלא לשר ושלאלכל ב
(: ל'תענ. באב אינו רואה סמן ברכה לעולם-מלאכה בתשעה:
Tanították mestereink, amikor elpusztult a Második
Szentély, megsokasodtak a farizeusok, hogy ne
egyenek húst és ne igyanak bort. (saját fordítás)

Tudnunk kell azt, hogy a Szentély pusztulása alapjaiban
rázta meg a korabeli zsidóságot. A hús evése a szombat
örömének a része, a bor fogyasztása pedig az
ünnepeknek a megszenteléséhez szükséges.

הוא ולא -המקדש אין שחוק לפני הקדוש ברוך-מיום שחרב בית
מיום שחרב בית: אלעזר 'אמר ר. גראה רקיע בטהרתו
ברזל בין ישראל ובין אביהם שבשמים-המקדש נפסקה חומת-
Azon a napon, amikor elpusztult a Szentek Szentélye,
nem volt vígság az Ö.való előtt. És nem mutatkozott
meg az égbolt az ő tisztaságában. Így tanította Rábbi
Elázár: azon a napon, amikor elpusztult a Szentély,
megszakadt a vassal Izrael és atyáik között az égben.
(saját fordítás)

המכדש בושו חכמים - מיום שחרב בית:יאיר אומר-ר' פינחס בן
וגברו, ובני חורין וחפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה
לע מי, ואין דורש ואין מבקש ואין שואל, בעלי זרוע ובעלי לשון
על אבינו שבשמים?יש לנו להשען
Rabbi Pinhász, Jáir fia így tanította: azon a napon,
amikor elpusztult a Szentély, megszégyenültek a

bölcsek, és a hagyományokhoz ragaszkodók befedték a fejüket és megfogyatkoztak az alkotó emberek és az erőszak és a rossz hír hozói erősödtek. S nem volt már aki kutasson, aki kérdezzon, s aki keressen. Akkor kire támaszkodhatunk ezekben az időkben? Égi Atyánkra. (saját fordítás)

שהרי סיע, כמה גדול כחה של בושה, בוא וראה: אלעזר'אמר ר
היכלו - ביתו ושרף את-קמצא והחריב את-בר-הוא את-ברוך-הקדוש
ר: ה" קה:ר כב" ויק: שם ו, ג ד ' אדר: איכיר א:ר י" ב:נז-גטין נה)
ש(האזינו"ילק

Így tanította Rabbi Elázár: gyere és lásd milyen nagy ereje van a szégyennek, mert az Ö.való döntése Bár Kámcára pusztította el a Szentélyt és égette föl az Ö.való csarnokát. (saját fordítás)

„Jeruzsálem a pusztulás előtt áll, a hatalmas Nebukadnecár közeledik. Az egész ország a végső romlás érzetében támo lyog, Jehojáchin király is önbizalmát vesz tve, a szentély kulcsait az ég felé nyújtja Istennek: ha nem vagyunk többé méltók bizalmadra, vedd vissza tőlünk e szent kulcsokat. És a kulcsokért egy láthatatlan kéz nyúl alá, hogy a magasba ragadja őket. Ennek a megkapó talmudi legendának motívumát dolgozta fel (..) A.L. Frankl, híres költeményében, melyet Arany János Az utolsó főpap címen magyarra is átültetett. A talmud tudós és vitázó stílusa lefakítja a legendáról, melynek szépsége a lélekbe markol, a poézis himporát és a befejező motívumát két változatban adja elő. A másik változat szerint a király az ég felé repíti a szent kulcsokat, melyek nem hullanak többé alá.” (...)

„Traján római császár uralma alatt (a II. Század elején) a zsidók már magukhoz tértek a 70.-i szabadságharc borzalmas véreszettségéből és több helyen is iparkodtak lerázní a római igtát. A harc nem is annyira a Szentföldön, mint inkább kisázsiai római provinciákban dúlt, egyebek közt Cyprus szigetén. Ezek a harcok, melyeknek folyamán zsidó asszonyok vére elesett férjeik vérével vegyült, a hőiesen küzdő zsidók vereségével végződtek, hisz Róma oldalán volt a túlerő. A talmudi elbeszélés érdekesen adja elő a félreértésen alapuló közvetlen okot, mely a harc kirobbanására vezetett. Ennek az elbeszélésnek egyes motívumai az előbbi szemelvényben Nagy Sándor mondanakörébe vannak beleszőve.”

„(...) Kamca és Bar Kamca miatt pusztult el Jeruzsálem. (...) Élt Jeruzsálemben egy férfit, kinek Kamca volt a barátja és Bar Kamca volt az ellensége. Ez a férfit egyszer nagy lakomát rendezett és így szólt szolgájához: -Menj, hívd meg Kamcát. A szolga ment, de tévedésből Bar Kamcát hívta meg. Bar Kamca eljött, leült. Szólt a házigaazda: - Te ellenségem vagy! Mit keresel itt? Kelj fel, távozz! - Ha már itt vagyok, - kérlette a vendég, - hagyj békén, és megadom majd az árát mindannak, amit megeszem és megiszom. -Nem! - keményült meg a gaazda. - A lakoma félköltségét megtérítem neked! - kérlette a vendég. - Nem, - tiltakozott a gaazda. -Az egész lakoma költségét megtérítem neked! - Nem! A házigaazda megfogta a kezénél, felállította, kivezette. Bar Kamca elkecseregett: - A Mesterek itt ültek (látták szegyenemet) és nem akadályozták meg, - úgy tetszik hát, hogy kedvükre történt. Megyek és berágalmazom őket a fejedelemlnél. Elment a császárhoz és szólt: - A zsidók fellázadnak ellened! - Ki mondja ezt? - Küldj nekik áldozati állatot, - meglátod, bemutatják-e? A császár ment és küldött vele egy kövér borjút. (Bar Kamca) útközben bevágott az állat

felsőajkába. Mások így mondják: Hibát ejtett az állat szemén, a fátýolszerű bőrön, s ez az izraeliták szerint hibának tekintetett, a rómaiak szerint nem volt hiba. A Mesterek mégis úgy vélekedtek, hogy a kormányval való béke miatt az állatot be kellene mutatni áldozatul, csak Zecharja ben Eukolos emelte fel szavát: - Még mondani fogják, hogy hibás állatokat mutatnak be áldozatul az oltáron. Ekkor úgy vélekedtek, hogy aki az állatot hozta, ki kell végezni, nehogy (Rómába) menjen s feljelentse őket. Zecharja emelt újból szót: - Még mondani fogják, hogy aki áldozati állaton hibát ejt, halállal bünhődik. Rabbi Jochanan mondta: R Zecharja ben Eukolosnak ez az engedékenysége okozta, hogy a Templomot lerombolták, hogy a Szentélyt feldúlták és hogy országunkból száműzöttünk.”

„Mestereink tanították: - A második templom lerombolása után nagyon sokan éltek olyan önmegtartóztatók Izraelben, akik sem hust enni, sem bort inni nem akartak. Ekkor hozzájuk ment r. Józua s így szólt. – Gyermekeim, miért nem esztek hust és miért nem isztok bort? Így feleltek: - Hust együnk, amit azelőtt az oltáron áldozni volt szokás, mikor ez a szokás most megszűnt? Bort igyunk, mint azelőtt az oltárra volt szokás önten, mikor most e szokás megszűnt? – Ha így gondolkozunk, magyarázta nekik a mester, kenyeret sem volna szabad enniünk, mert hiszen az eledeláldozás is megszűnt. Feleltek: – (Igazad van,) lehetséges ime gyümölcssel (táplálkoznunk.). Erre ő: – Gyümölcsöt sem együnk akkor, mert hiszen a zsengek is megszűntek (...). Erre ók: -Ugy van! (...)- Akkor vizet sem kellene innunk, mert hiszen a vízáldozat is megszűnt. Elhallgattak. –Gyermekeim, szólt most hozzájuk, jertek, megmondom nektek véleményemet: sehog sem gyászolni – nem lehetséges, mert erről már megvan a határozat, (...) és kelletténél többet gyászolni sem lehetséges, mert nem

s szabad valamely összesség sorsáról olyat határozni, amit ennek az összességnek a többsége nem tarthat meg (...) Ha elfelejdek rólad, óh Jeruzsálem, bénuljon meg az én jobb kezem! Ragadjon az én nyelvem az inyemhez, ha meg nem emlékezem rólad és ha Jeruzsálemet az én örömöm csúcsára (fejére) nem emelem. (sic)”

1: *A szentély kulcsai.* (Jer. Sekal. VI. 2.); 2: *Traján és Jeruzsálem.* (Jer. Szukkah V. 1.); 3: *Miért pusztult el Jeruzsálem?* (Fol. 55. b.;) 4: *A templom lerombolása után* (Fol. 60.b.). In: Dr. Molnár Ernő: *A Talmud könyvei.* IKVA Könyvkiadó, Eger, 1989. 135., 165., 279–281., 396–397. o.

*„(...) a bibliai kánon lezárulta után a zsidók gyakorlatilag nem művelték többé a történetírást, hozzátéve, hogy 'Josephus Flavius jelzi a fordulópontot', akinek a 'művei a zsidók között egyáltalán nem hagyományozódtak', s megállapítva, hogy 'úgy tűnik, mintha a történelem feljegyzésére irányuló készítésének hirtelen magva szakadt volna', valójában a zsidóságot a második Templom, azaz a kultuszcentrum pusztulásától, saját földjének, nyelvének és politikai hatalmának elvesztésétől kezdődően, tehát az önálló nemzeti lét megszűnését követően már nem a nép történelmének alakulása, hanem a történelmi események olvasata és interpretációja, a folyamatok teológiai és morális reflexiója foglalkoztatta. Számára mintha véget ért volna a történelem, s mintha létezése ettől a pillanattól fogva egy időtlenné vált állapotban, az Ö.való mellé rendelődve, JHWH közvetlen közelségétől kapna új értelmet és jelentést”. Gábor György: *A diadalíven innen és túl.* Akadémiai kiadó, Martonvásár, 2009. 149. o.*

³ „Rabban Johanan ben Zakkai was in Jerusalem at the time

of the siege but left before the city fell. Since the Zealots kept guard to prevent all departures, his pupils resorted to subterfuge and smuggled him out in a coffin. The event made a considerable impression on the authors of the Talmudic tradition, and we have various versions of his confrontation with Vespasian and of what the emperor granted him. According to the later tradition of the Babylonian Talmud, he received 'Jabneh and its sages' and 'the succession of Rabban Gamaliel (Gittin 56b). But this tradition largely reflects a later period, when 'Jabneh and its sages' was firmly established and headed by Rabban Gamaliel, the son of Simon ben Gamaliel, who laid the foundation of the dynasty of nesi'im who were to follow. According to earlier Palestinian traditions, it seems that Rabban Johanan was initially a prisoner and was taken against his will to Jabneh, which, along with other towns, such as Ashdod and Gophna, served as a place of detention for those who had surrendered to the Romans. What he succeeded in obtaining from the emperor also appears to have been far more modest according to the Palestinian traditions. One version relates that all he asked for Jabneh in order to 'teach his pupils' or to 'perform the commandments and teach Torah'. Considering the general circumstances and the practice of Vespasian and Titus, the version appearing in the earlier sources, concerning the beginnings of Jabneh, is more likely. Rome would hardly have given permission to establish a national centre, even if only a spiritual one, in Jabneh. But, even if the official permission granted to him was very restricted, in actual fact Rabban Johanan ben Zakkai began, with or without the knowledge of the authorities, to rebuild Jewish life and to fill the void created by the destruction on the Temple. He reconvened the Sanhedrin and began to proclaim New Moons and leap-years from Jabneh." H. H.

Ben-Sasson: *A History of the Jewish People*. Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, 2002. 319-320. o. (A továbbiakban: History.)

⁴ „Throughout the Jabneh era, from immediately after the destruction of the Temple until the Revolt of Bar Kohba (70-132), many steps were taken that were to have a decisive influence on the coherence of the nation under the contemporary conditions. The sages were able to gain control over the different groups and trends that were competing within the nation. Sects such as the Sadduces or the Essenes were no longer heard of. ... In the Jabneh era regulations were laid down to ensure that to soil of the Land of Israel would remain under Jewish ownership and to protect it against conversion to common pasture for shepherds, whose numbers had increased considerably since the destruction of the Temple. The philosophy of this generation stressed the religious importance of the land and of settling on it; and under the influence of this philosophy halakhic rules were laid down to encourage the redemption of the land from gentile ownership.” History 325. o.

⁵ Perls Ármán emlékezete. Kiadja a Pécsi Izr. Hitközség Elöljárósága, Pécs, 1915. 47. o. (A továbbiakban: Emlékezete.)

⁶ A nagykárolyi zsidó hitközség egyike a legrégebbi hitközségeknek. Valószínűleg 1600 táján alakult, bár írott emlékei csak jóval későbből maradtak ránk. Az első adat 1741-ből található, Károly Sándor gróf szabadságlevele, mely megengedi a zsidók ottani lakását, illetve meghosszabbítja a már régebbi keletű engedélyt. Fennmaradt adatok szerint az 1770-es években 56 család élt a településen. 1860-as évekre ez mintegy 300 családra növekedett. 1870. körül a

közösség önerőből monumentális zsinagógát építtetett. 1869-ben a hitközség status qou ante alapra helyezkedett. 1881-ben mintegy 60 család ebből kivált, és ortodox hitközséget alapítottak, majd 1901-ben nagytemplomot építettek. 1929-ben ez az ortodox hitközség 1600 lélekszámmal rendelkezett. Mindeközben a status qou ante hitközség 1922-ben szintén ortodox lett, de a két ortodox hitközség sohasem egyesült. (kivonatolt fordítás) Lb.: הרנגריה, ירושלים, דפוס "דף—הן" בע"מ יד ושם. פנקס הקהילות, 1975. 353. o. (Továbbiakban: פנקס).

⁷ *Emlékezte.* 47. o.

⁸ Szinnyi József: *Magyar írók élete és munkái.* X. Kiadja Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest, 1905. 801–802. o. (Továbbiakban: Szinyei.)

⁹ *Emlékezte.* 47. o.

¹⁰ A hitközség alapítására vonatkozó pontos időpontjára nincs információnk. Valamikor a XV. században telepedtek le zsidók, amiről a megyei és városi levéltár adatai tanúskodnak. A XVIII. században alakul meg a hitközség, erre utal az 1705-ös alapítású Chevra Kadisa. E mellett az impozáns zsinagóga is a XVIII. század második feléből származik. Az 1880-as években egy kis ortodox közösség is létrejön. 1917-ben tragikus következményű tűzvész söpör végig a városon. A közösség épületei közül több e tűzvész áldozatává válik. 1839-ben létesít elemi iskolát a hitközség. Több kereskedelmi ipari vállalatot és gyárat alapít a gyöngyösi zsidóság és mezőgazdasági téren is nagy szerepet vállalnak. Magánembereknek 3-4000

hold földjük van, amely ebben a korban impozánsnak számított. Kb. 1800 személyből állt a közösség. (kivonatolt fordítás) Lb. פנקס. 236–238. o.

¹¹ 1865-ig a nyíregyházi hitközség a nagykállói rabbi felügyelete alá tartozó fiókhitközség volt. Ekkor a létszámában megnövekedett közösség önálló hitközséggé alakult Weinberger Ábrahám kisvárdai rabbi engedélyével, illetve a Belügyminisztérium jóváhagyásával, és a város önálló rabbiszékhely lett. A nyíregyházi ortodox zsidók megválasztották első rabbijukat, Friedmann Károlyt, aki 1905-ben bekövetkezett haláláig töltötte be ezt a posztot. Az ortodox hitközség mellett a városi zsidóság a Szarvas utcai status quo hitközséghez is csatlakozhatott, melynek utolsó fő rabbija, a tudós dr. Bernstein Béla volt. A zsinagóga 1944-ben kiégett, falai leomlottak. Alapjaira a fal maradványaiból emelték az elhurcoltak emlékművét. Az 1953-as államosításkor helyére iskolát építettek és az emlékművet áthelyezték a Kótaji úti zsidó temetőbe. A másik (ortodox) zsinagóga az 1920-as években épült. Ma itt működik a hitközség. A Vészkorszak idején közel 5000 nyíregyházi zsidó személyt írtak össze a hatóságok, és a deportálásokat követően egyesek a város „zsidómentességét” ünnepelték. A felszabadulás után már csak pár százan tértek vissza, akik közül sokan elvándoroltak a későbbiekben. Nagy Ferenc (szerk.): *A nyíregyházi zsidóság pusztulása. Forrásközlés*. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, (a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai; 33.), Nyíregyháza,

2004. 13–27.

¹² Szinyei. X. 1905. 802. o.

¹³ Kassára feltehetőleg az 1840 évtől telepedtek le zsidók, köszönhetően az ez évi XXIX. tc.-nek. Korábban még büntetést szabtak ki arra, aki az átutazóban a városban tartózkodó zsidótól vásárolt. Feltételezhető, hogy az első letelepedők Rozgony városából kerültek Kassára. A letelepedést követően a lélekszám növekedésével a hitközségi élet is virágzásnak indult, annyira, hogy 1922-re már kongresszusi hitközséget építettek ki. A hitközség a vallás ápolásán kívül jelentős kulturális és szociális tevékenységet fejtett ki. 1881-re készült el az első kassai zsinagóga, ennek helyére került a második templom 1901-ben, ami idővel szűknek bizonyult, így 1925–27-es években új zsinagóga épült. (kivonatolt fordítás) Lásd: פנקס, 8, 105, 107, 112, 127, 158, 238, 274, 313, 341, 458, 511.o.

¹⁴ *Emlékezete.* 49. o.

¹⁵ *Emlékezete.* 47–49. o.

¹⁶ „Látásból vallási pártszakadás történt a közösség két tábora között, melyek később két különálló szervezeti keretet teremtettek – „templomokat” vagy hitközségeket. Valóban ez történt azokon a helyeken, ahol a külső jogi, politikai és egyéb tényezők hiányoztak. Példának okáért az Amerikai Egyesült Államokban az állam és az egyház szétválasztása után a zsidó közösségeknek jogukban állt választásuknak megfelelően különféle arculatú és rituáléjú zsinagógák köré szerveződni. (...) Moses Mendelssohn önkéntes keretek között képzelte el a zsidó hitközségeket, melyekben a vallási alapelvekhez és

parancsolatokhoz hű hitközségeket, melyekben a vallási alapelvekhez és parancsolatokhoz hű hitközségi tagok is megtalálják lelki kielégülésiüket. A zsidó állampolgári jogainak megadása maga után vonta a hitközségen belüli tisztségeké és jogkörök megszorítását, de a hitközséget mint szervezeti keretet, ahová a zsidó vallás minden tagjának tartoznia kellett, nem törölték el. A hitközségekhez való tartozás kötelezettsége nemcsak azokban az országokban maradt érvényben a XIX. század nagy részében, ahol fokozatosan adományozták a zsidóknak polgári jogokat, hanem még Franciaországban is, ahol 1790-1791 folyamán a forradalom teljes állampolgárságot adott a zsidó lakosoknak. (...) Úgy tűnik, hogy a hitközségek sokoldalú működése megmaradt a régi rendszert követő új korszakban is, amikor a hitközség hivatalosan kívülről került minden testületen és kizárólag a vallásos közösség szervezeti keretéül szolgált. (...) a hatalom bizonyos polgári közigazgatási feladatokat rótt a hitközségekre, melyek továbbra is fenntartották oktatási és szociális segélyező intézményeiket, melyek célkitűzései nem tekinthetők a szó szoros értelmében vallásinak. Emellett a hitközség tagjai kisebb egységbe tömörültek a családi kötődések, a szakmák és a hasonló kulturális háttér alapján. A hatóságok azonban többnyire figyelmen kívül hagyták ezeket a szempontokat és úgy viszonyultak a hitközséghez, mint egy vallásos közösség szervezeti keretéhez, mint a keresztény egyházak egyikéhez. E formális meghatározás révén a hitközség a hatóságok segítségével az adott helység összes zsidóját csatlakozásra kötelezhette. A XIX. század negyvenes éveinek elejéig a hitközséghez való kötelező tartozás feltétele volt az összes zsidó gyerek körülmétélése (...) A későbbiekben a hatóságok felhagytak ennek ellenőrzésével, de a zsidó közösségből csak egy keresztény

gyülekezethez való csatlakozással lehetett kiválni. Az állam nem fogadta el a vallástalan embert, (...) Az utóbbi alapelv szigorú betartása azt eredményezte, hogy amikor egy kisebbség reformszertartást vezetett be, a hatóságok megvitatták, hogy e szertartási forma felfogható-e az elismert zsidó vallás legitim változatának. Erre először 1818-ban, a közismert hamburgi Héchal-Szentély alapításakor került sor, és ezzel egy időben Berlinben, ahol Israel Jakobson nyitott meg egy hasonló zsinagógát. Ugyanígy megvitatták azokat az eseteket is, amikor egy szigorúan ortodox kisebbség sajátos vallási szükségleteinek kielégítésére szervezeti függetlenséget követelt magának, és a kérés teljesítése a hatóságok döntésétől függött. (...) Ezekben az esetekben a hatóság képviselőinek azt kellett eldönteniük, hogy a hitközység egy részének kiválását egyfajta szektásodásnak kell-e tekinteni, amit egyik egyház és vallás esetében sem néztek jó szemmel. Az ortodoxia pártszakadása körül folyó elhúzóódó nyilvános vita folyamán rabbi Samson Raphael Hirsch kénytelen volt kijelenteni, hogy az ortodox személy vagy kisebbség sorsa sokkal nehezebb egy reformközösségben, mint a reformokra hajlók helyzete egy ortodox közösségen belül. Az utóbbi esetben csak némi rugalmasságra és alkalmazkodásra van szükség. Ha kívánják, a reformisták is igénybe vehetik a közösség intézményeit, ha nem, lemondhatnak róla. Ezzel szemben a reformkörnyezetben élő ortodox személy vagy kisebbség nemcsak hogy nem tudja megtartani vallása parancsolatait, hanem még a legalapvetőbb létfeltételi is hiányoznak. Nem csatlakozhat a reformerek imáihoz, nem adhat hitelt rabbijuk kijelentéseinek, nem fogyaszthatja az általuk vágott állatok húsát, és természetesen nem bízhatja oktatóikra gyermekei nevelését. Az érvelésből látszólag ortodox dőlly sugárzik. (...) Mindazonáltal Hirsch kijelentése

akkoriban nem volt alaptalan. Igaz, hogy a zsidó társadalom számos rétegében a vallási hagyományoktól való elszakadás folyamata kizárólag negatív formában nyilvánult meg. Az emberek már nem voltak hajlandók alávetni magukat a zsidó vallási parancsolatok nyomán rájuk háruló súlyos korlátozásoknak. A reformok számukra azt jelentették, hogy minden lelkiismeretfurdalás nélkül lerázhadják magukról az igát. Megnyugtató volt nagy tudású és tekintélyes tudósok szájából hallani, hogy az adott körülmények között a hagyomány, amelyben nevelkedtek, érvényét veszítette. E szemlélet követi csupán a régitől szerettek volna megszabadulni, de nem kívántak úja állítani a helyébe. A reformfolyamat másik irányzatát olyan új vallás alapítása jémjelezte, amely a zsidó vallási a hagyományokban gyökerezik, de nem azonos azzal, s más vallásokhoz hasonlóan következetes, sőt időnként hitbuzgó odaadást követel. A reformfolyamat ezen irányzatának zászlaja alól nem hiányoztak a hívek, de nem voltak sokan. Hirsch ezt nem vette figyelembe, és a két tábor közti ellentétet irányzatuk képviselőinek bemutatásával vázolta fel: a reformer ellenszenvre az ortodox vetélytárs módszerei iránt elhanyagolható tényező, míg az ortodox számára teljességgel lehetetlen kiegészíteni ellenfele nézeteivel. (...) A vallási hagyományokra minden részeltéhez ragaszkodó zsidók képtelenek voltak alkalmazkodni a reformszellemű környezethez. Ezeknek az embereknek két lehetőségük volt. Megpróbálhatták kivonni magukat a számukra érvénytelen szertartás alól, és amennyire csak lehet, a saját szükségleteikkel törődni, vagy megpróbálhattak szembeszállni a helyi vallási szokásokkal. Mindkét reakcióra felhozhatunk példákat: az elsőre ortodoxia viselkedését Franciaországban és néhány német államban, a másodikra a néhány német hitközösségekben és főképp Magyarország-szerte

végbement eseményeket.(sic)” Jakov Katz: Végzetes szakadás. Múlt és jövő Kiadó, Budapest, 1999. 15–16. o., 17–19. o.

¹⁷ „A kérdés csak az, alkalomszerű, idején való-e már, hogy az egyházi szervezkedés és minden azzal kapcsolatos kérdés végleges megoldásához komolyan hozzálássunk vagy nem? Lehiültek-e már a pártoskodás szenvedélyei és megtisztultak-e már a nézetek annyira, hogy naprendre tűzhetjük a kérdést a magyar zsidóság egységének veszélyeztetése nélkül? Mert mi nem pártot akarunk szervezni, hanem a zsidóságot. Ez a végcél, amelyet mindenba követtünk, és nem teszünk le a reményről, hogy idő folytával el is érjük. A központi irodák felosztásával, a kerületi elnökök egybehívásával és a kongresszusi szabályzaton álló közösségek szervezésével, amint azt a főbb érintett körözüvény reszignáltnan javasolja, e céltól még messzebbre visszavetettünk. Eltekintve attól, hogy a kongresszusi kerületek mindenütt sem megalakítva, sem betölve nincsenek, a parciális szervezés az elletétek élesbítését, a szakadás kiszélesítését és szentesítését jelentené, holott mi, még a legnagyobb eredmények árán is, a felekezet unifikációját akarjuk keresztülvinni. (...) Nem sokára megmozdul az orthodoxia és hallani fogják a felindult ellentábor veszekiáltását: Segítség! Izraél veszedelemben forog, pogányok törtek be szentélyébe! Milyen gyönyörű látványt nyújtana ez a szerte zúllott, viszálykodó Izraél! Hogy mulatnának rajtunk a mi szabadelvű polgártársaink! – Ne szaggassuk fel az oly szépen gyógyulásnak indult sebet. Ki tudja, mikor heged be ismét. Várjuk be a seb tökéletes összeforradását. Várjuk be, míg az orthodoxia papjai, szóvivői és követői is belátják ez állapot tarthatatlanságát és felekezetük szégyenletes helyzetének tudatára ébrednek; míg ők is belátják, hogy csak a tömör, egybeforrt Izraél fejthet ki elég erélyt a vallása ellen

intézett támadások visszaverésére, tekintélye és igazai elismerésének kieroszakolása, valamint a benső hitélet és mindannyiunkan drága tóra fejlesztésére és felvirágoztatására. Addig pedig azt tartom: Annakokáért az eszes ember hallgat akkor, mivelhogy az idő gonosz. (sic)” Perls Ármin: *Az orsz. iroda körlevele*. In: Bacher Vilmos és Bánóczi József (szerk.): Magyar–Zsidó Szemle V. 1888 Az Athenaeum R. Társulat Könyvnyomdája Budapest. 164–167. o. (A továbbiakban: Magyar–Zsidó Szemle.)

¹⁸ Dr. Perls Ármin: *Prédikációk*. Nyomtatott Traub B. és Társa Könyvnyomdájában, Szegeden, 1884. 9–15. o. (A továbbiakban: Perls: *Prédikációk*.)

¹⁹ Perls: *Prédikációk*. Előszó.

²⁰ „Dr. Goldziher memorandumát gyönyörűséggel olvastam. Alapos, velős, tömött, fején találta a szegyet. Nem papokat, hanem zsidó községet kell képezni. A zsidó ifjúságot úgy kell nevelni és művelni, hogy a zsinagóga ügyeit öntudatosan fölkarolni és előbbre vinni, eszményeiért lelkesülni és áldozni tudjon. A baj tehát megvan, az tagadhatatlan. A fővárosban ép úgy és tán jobban is érzik, mint mi vidékiek, a vallástalanság bomlasztó hatásait és megdöbbennek az óriási mérveket öltő közömbösség előtt. Az ifjúságot a felekezet számára meg kell menteni. Nem szabad tétlenül nézni a baj továbbharapódzását. (...) Nem azért hogy pap legyen belőle, hanem hogy legalább a gimnázium felső osztályait zsidó intézetben, zsidó tanárok vezérlete alatt absorbeálhassa. Ott nyeri a talmud-tórai oktatás, a vallásos kiképzés méltó folytatását és befejezését. Kik a szeminárium-gimnáziumából mennek akár egyetemre, akár egyenesen az életbe, az ilyen ifjak kezébe én nyugodtan tenném le Izrael sorsát.” Perls Ármin: *Dr. Goldziher memorandumáról*. In. Magyar–Zsidó Szemle. V. (1885.) 616–617., 619. o.

21 (...) „Vajudtak a budai hegyek és születtek egy neveltséges egeret. Majd vigan ugrándozott asztalon, oltáron, templomi szőszéken, majd meg valami ódon könyves szekrényben ütött tanyát, a hol nagy kedvteléssel rágcsálta, szágatta a talmud és sulchan-áruch penészes foliánsait. Nagy kárt nem tett szegényke, de folyton turás-furása mégis kellemetlen volt. Az új-pesti zsidók minden áron szabadulni akartak tőle. Hát fogták magukat és verék az egeret és betették egy ládába és felterék a szekérre és bocsájták világgá hadd menjen. A szekérvonó ünök meg sem állottak, míg Budapestre nem érkeztek. Ott aztán kinyitják a ládát és kiugrik vala – tán az egér? Nem! Egy ujdonat új próféta. (...) Ez új próféta mint reformátor lép föl és ismert mintha szerint a nőkhöz fordul. Ám hisszük, ennek sem lesz fogantja. Mert a közönség új prófétákkal szemben nagyon gyanakvó természetű. Előbb a töviskoszorút akarja látni a reformátor homlokán, aztán adja helyébe a babérgoszorút meg a glóriát. A történet legalább azt mutatja, hogy az emberiség előharcosai, vallásos megújítói mind megszenvedték az elismerést és dicsőséget, melylyel a világ utólagosan körülveré. (...) Mi csak azt mondjuk, hogy a jelen hideg bitű század nem alkalmas, nem fogékony ily nagy szabású vállalatok iránt. Az afféle kopott frázisokkal mint ez, hogy a vallás mai formái nem felelnek meg többé a kiképzettebb kedély igényeinek nem megüink messzire. Az itt a kérdés: vannak-e a kiképzettebb kedélyeknél mostan egyáltalában vallásos vágyódásaik, igényeik? (...) A reform izr. egyház, mely megtagadja a talmudot és fejleményeit, hiába beszél történeti folytonosságról. Az vagy önámítás vagy öntudatos csalás. A zsidóság történeti fejlődése egy mederben folyt a Krisztus utáni századig. Ott két ágra szakadt. Az egyik rész, mely nem akart megalkudni a pagанизmus-sal, a talmudban folyt tovább. A másik készségesen megalkudott vele

s létesítette kereszténységet. Hol akarják tehát a hagyományokkal teljesen szakító reformátorok a fonalat felvenni? Meddig akarnak visszamenni? Krisztusig? Krisztus nem akarta zsinagógát és rendjét felforgatni. Ő nem törölte el sem a szombatot, sem a bűjtöket sem a circumcisiót. Ő egészen a régi zsinagóga alapján állott és tanított. Ne gondoljátok, hogy jöttem a törvénynek és prófétáknak eltörlésükre. Nem jöttem, hogy eltöröljem, hanem inkább, hogy az betöltssem. Mert bizony mondom nektek, inkább fognak ég és föld elmulni, semmint egy jóta a törvényben. Tehát a tarsusi Paulusig? Akkor meg ne habozzanak, ne tétovázzanak. Mondják ki nyíltan és határozottan, mit akarnak. És aztán kövessék meggyőződésüket. Az Istent jelző hé (...) betűnek - a Talmud szerint - két nyílása van. Egyik a belépők, másik a távozók számára. Ezzel azt akarja mondani, hogy a zsinagóga nem ismer és nem alkalmaz vallásos kényszereszközöket. Kiki kövesse szabadon saját meggyőződését. A kit meggyőződése a zsinagógába vonz - mi nem édesgetünk, nem térítgetünk - az jöhet. Az ajtó nyitva. Ki meg el akar pártolni tőle, hátat fordítani neki, azt sem tartóztatjuk. Annak számára is van külön ajtaja. Az urak nem jól érzik magukat - csak tessék: Patet janua, exi!" Perls Ármin: *A reformált izr. egyház.* In: Magyar-Zsidó Szemle III. (1886.) 120-122. o.

²² Perls Ármin: *Jeremiás Siralmi.* I. fejezet. In.: Magyar-Zsidó Szemle. II. (1889.) 97-100. o.; Perls Ármin: *Zsoltár Fordítás.* XIX. *zsoltság.* In: Magyar-Zsidó Szemle. V. 292. o.; Perls Ármin: *Zsoltár fordítás.* CIV *Zsoltár.* In: Magyar-Zsidó Szemle. V. 347-348. o.-Bár Pándérá.

²³ „E mű a szorosabb értelemben vett zsidó irodalommal bensőbb összefüggésben nem áll. Ugy tárgya mint célja: visszamenni a kereszténység legrégebbi kutforrásaira, az

evangéliumi iratokat és kiegészítő hagyományokat, melyeket a szabados bíráló képviselői (...) a minden előfeltétel és célzatosság nélküli kritika jogcímén darabokra téptek, ismét összehordani, egymáshoz illeszteni és belőlük Jézus életét szerves egészzé rekonstruálni; (...) A mi pedig azt a kérdést illeti, miért nem őrizték meg az egykoru talmudisták saját zsidó írójuk tisztaságát, vagy legalább miért nem szólaltak fel a netaláni hamisítások ellen? Hát az a történeti tények teljes nem ismerését és a zsidó irodalomban való tájékozatlanságot árulja el. Az egykoru írástudók Jézust egyetlen szóval sem említik. Az első híreket Jézusról a III. és IV. században élő talmud tudósoktól vesszük, kiknél azonban az emlékek történeti hűsége már egészen elmosódott. Kétségtelen, hogy a rabbinusok Jézus felőli tudósításai csak mesék, miket igazolni nem lehet (...). A felszólalás pedig egyszerűen azért maradt le, mert a zsidók Jos. könyveit nem olvasták, nem ismerték, tán nem is érthették. A X. század végétől fogva a zsidók valami héberül írt történetet olvastak, melyet a valódi, eredeti, zsidók számára írt Josephusznak tartottak. Zunz azonban kideríté (...), hogy a nevezett munkát nem Josephus Flavius szerzette, hanem valami névtelen 940 körül Itáliában élt író, ki az ő nevét csak bitorolta. (...) E mutatóványokat a végtelenig lehetne folytatni. Ott van a „Hazzán” 63. és 144. 1., ott van a 282. 1. Ex. 13, 16. versének értelmezése, a hol hártvaszeletekről szól, miket a ;”képmutató farizeusok kérdéséből nemcsak balkarjokra fűztek, hanem homlokukra is kötöttek; meg aztán egészín prémről, melyet e képmutató farizeusok, hogy buzgóbbaknak láttassanak, a szokottnál szélesebbet viseltek” stb. De a felhozottak is eléggé világosan mutatják, hogy milyen hiányos nyelv-, történeti – és törvényismerettel fogott szerző „A Messiás” megírásához. (...) vallásos meggyőződésének jóltevő

melege mellett sincsen joga kimondani: »A Pentateuchusban nincsen gőj, nincsen kagal; sem a zsinagóga tornyainak tetejét nem rendeli egy világgömb alakjában feltüntetni a királyi koronával, melyből királyi pálcza emelkedik ki; a mi határozott manifestatiója a világhatalmi követelésnek! (Antisemiták tapsoljatok!) A Pentateuchus szembeszökő ellentéte a talmudnak, mely utóbbi a zsidó hit- és erkölcsstan vezérkönyve.« Ki a talmudhoz nem ért, ne is szóljon róla.»
 Perls Ármin: *A messiás*. In: Magyar–Zsidó Szemle I. (1884.) 306-307., 309-310. o.

²⁸⁴ „Az ember egyéni életének három főmozzanata van: a születés a házasodás és az elhalás. E mozzanatok mindegyike külön e célra szánt könyvbe – anyakönyv – íratik, (...) mely (...) „közokiratot” képeznek. Az anyakönyvek vezetésére és hiteles kivonataik kiadására jogosított személyek pedig ezen cselekményekre nézve közhivatalnokoknak tekintetnek; miért is az idézett törvény ezeket, ha hivataluknál fogva az őrizetükre, vagy vezetésükre bízott nyilvános könyveket meghamisítanak, a közokirat hamisítókra szabott szigorú büntetéssel sújtani rendelik. (...) a családok zavartalan biztonsága, az egyének polgári állása, politikai jogaik védelme az anyakönyvek hitelén épülnek. Öröklési kérdésekben az azokból készült kivonatok a legkifogástalanabb jogi bizonyíték erejével bírnak. A hadkötelezettek névsorának összeállítására, a népesedési mozgalom kitüntetésére szolgáló hiteles és megbízható adatokat egyedül e forrásokból lehet meríteni. (...) A jeruzsálemi templom romba dőltevel ez okiratok is örökre megsemmisültek. A zsidó vezér férfiak tán tartva a császárok üldözésétől, nem látták jónak - mint azelőtt a háborúk után történni szokott - a veszteséget pótolni és a könyvek vezetését újból megkezdeni. Az öntudatra ébredő és mindinkább izmosodó keresztény

egyház méltányolni tudván az ily féle adatok jelentőségét, az anyakönyvek vezetését foganatba vette. (...) Csak a tridenti zsinat rendelte el legelőször kötelezőleg a könyvek vezetését. A zsidó egyház anyakönyveinek berendezését csak az 1840-es XXIX. Tvcz. rendeli el. Az abszolút kormány uralma alatt, 1851. július 4-én kiadott helytartósági körrendelet pedig a vezetést részletesen szabályozza. E körrendeletet a m.k. vallás és közokt. min. 1871/26,915. számú rendeletének minden tekintetben megerősíti és csak annyiban változtat rajta, hogy az anyakönyveire ne kötelezőleg és kizárólag német nyelven, hanem a kebelén szokásos nyelvek valamelyikén vezettessenek.” Magyar–Zsidó Szemle. III. (1885.) 9., 11–12. o.

²⁵ Lásd: Emlékezte.

²⁶ „Jézus egész élete rövid, szerény és zajtalan volt. Tragikus halála sem keltett akkora megdöbbenést, mint a azt a hitrajongó képzelet utólagosan kifejti. Különbözik merő lehetetlenség volna, hogy a zsidó történetírás és törvényhozás e megrázó jeleneteket hallgatással mellőzze. Pedig még nevét sem említik Jézusnak. A nálánál idősebb, de Claudius császár koráig virágzott Philónak két helyütt lett volna alkalma róla megemlékezni: mikor a palesztinai keresztyénekhez annyira hasonlító esszenusok rendjéről szól és mikor a szomorú emlékeztető Pontius Pilatus működését tárgyalja. Csodálkozásunkra ő mind a két alkalmat elszalasztja. Sokkal feltünőbb Josephus hallgatása, ki huzamosan Galileában élt, sőt Jézus működésének egyik színhelyén, Kefár-Nahumban is tartózkodott. Ő, ki kereszttelő János és Jézus fivérének, Jakobusnak halálát oly tüzetesen írja le, magáról Jézusról egy szóval sem emlékezik meg. (...) A jeruzsálemi törvényhozás közegeinek, a vallásos élet hivatott őreinek pedig éppen nem volt kényszerítő okuk, hogy hatalmukat a Jézus által hirdetet tanok és elvek elnyomása végett latba

vessék. Elvégre ő nem tanított újat, a régivel ellenkezőt, ő is csak azon a nyomon haladt, melyen előtte Ben Szirák, Hillel, Philo és utána is oly sokan haladtak. Szeretetet, türelmességet, alázotasságot, önzetlenséget, kevéssel való beérést, békességet, az erkölcsök megtisztulását, az érzelem és cselekvés összhangzását sürgette mint rabbitársai legtöbbjei, de soha a mózesi alkotmány megdöntésének árán. Isten egyetlenegységét és a felebaráti és a felebaráti szeretetet ő ép úgy tekintette a vallás gyökerének (...) mint előtte Hillel (...) és többen. A szombatot és ünnepeket ő csak úgy ülte meg, a circumcisiót, az étkezési törvényeket, az isteni tiszteletet, a böjtöket ő csak úgy tartotta meg, mint apostol tanítványai és a többi farizeusok mind. Csak egyben helyezkedett merő ellentétbe népének legszentebb meggyőződésével, abban, hogy határozottan és kifejezett képen Isten fiának vallotta magát. Ez a népben ősidők óta meggyökerezett isteni fogalommeghamisítása, megsemmisítése, ez blaszfémia volt, és ezt a theokratia törvényei halállal sújtották. A római helytartó kimondta, végrehajtatta az ítéletet, a megfélemedett tanítványok elszéledtek és ezzel a mozgalomnak vége volt. Aggasztóvá csak akkor vált a helyzet, mikor (...) Paulus lépett a sikkra. Ő (...) Tarsusban született és nevelkedett, Jézust (...) nem ismerte és nem hallgatta, egy csapással akarta a judaizmust megdönteni. Engedményeket tett a pogányságnak, hadat üzent a hagyománynak, a mózesi törvényt elavultnak, ártalmasnak, kötelező erejét megszüntnek hirdette, az össze szertartásokat eltörölte és a vallás-erkölcsi cselekvéssel szemben állította a puszta hitet Jézus megváltó nevében és isteni voltában, mely egy maga is elegendő az idvezületre és Isten előtt való igazulásra. Új rendszert állít fel a bűnről, hitről, bocsánatról, Messiásról és mennyországról, (...) behatol a zsinagógákba, predikál, megingatja, eltéríti a hívőket,

új közösséget alapít, megbontja a zsidóság egységét és megveti a mai kereszténységnek alapját. Most már lett volna oka a központi hatalomnak, hogy erőiesen föllépjen és megéreztesse súlyát a merész ujitóval, de már nem volt ideje. Paulus működésének súlypontja az 50–64. közötti évekre esik, mikor a zsidó állami minden erőszékében recsegett, belső villongások és párttusák is emésztették erejét és már-már feltünedeztek előjelei annak (...) mely Jeruzsálem bukásával és a nép elzüllesztésével végződött. Csak Judaea romjain indult a fiatal kereszténység lendületnek. Az állam megdőltével elszakadt az anyagi érdekek minden köteléke, mely a zsidókat a régi zsinagógához fűzte volt. A nemzet meghalt. A felekezethez való hozzátartozás pedig tisztán kegyelet és vallásos meggyőződés dolga lett, még pedig olyan, melyre csak üldözés és szenvedés nézett. Az ellenfelek tehát szerepet cseréltek. A kereszténység támadott és a zsidóság defensívába szorult. És élt is a védekezés minden eszközzével. Institutiokat teremtett, hogy hitigazságai, és istentisztelete tisztaságát a mindenünnen betóduló idegen elemektől megóvja, az ólálkodó, báránybőrbe öltözött téritőket, a félvérzsidókat leáczázza, fölismeresse, távol tartsa a kereszténység heves támadásait tőle telhetőleg visszaverje. (...) Megmozgatott mindent, hogy az új tant hívei szemében népszerűtlenné tegye. Különösen megalapítóját igyekeztek tisztelői előtt lealacsonyítani. Mindenféle gúnynevekkel illették, (...) Bár-Panderá-nak hívják. (...) A talmudban csakugyan elég sűrűn találkozunk e névvel. (...) de miért éppen Panderának? (...) és mit jelent? (...) Panthera egy római katona volt, ki Máriával bűnös viszonyban élt, e viszony gyümölcse Jézus. (...) Én a következő magyarázatot ajánlanám. Jézus természetfölötti nemzetése csak az istenember fogalom szükségszerű következése és kiegészítése. (...) a zsidó közvélemény (...) a papság elé idéztette Máriát, és

alávetette a procedurának , mely Mózes 4. k. 5. fejezetében van körülírva (...) a keserűség vizéket kellett meginni (...) a nép Mária nevét nyelvére vette és bütlenséggel gyanúsította (...) Máriát elesettnek, fiát törvénytelennek, házasságon kívül születtnak nyilvánították. (...) Mária és fia birnevét meggyalázzák (...) Kifejezésre pedig úgy juttatták szándékukat, hogy Jézust Bar Panderának nevezték, mely azt teszi: a feslett erkölcsű nő fia. (...) Későbbben a Pandera eredeti értelme egészen feledésbe ment. A zsidók szegény nélkül is gyakran viselték e nevét (...)” Perls Ármin: *Jézus nevei a talmudban*. In: Magyar–Zsidó Szemle. IV. (1889.) 193-200. o.

²⁷ Lb: Perls Ármin: *Az előadás művészete a régiéknél*. In: *Az országos rabbi egyesület Havi Közlönye*. I. 1908. Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája, Nagykanizsa, 155–156. o. Dr. Neumann Ede (szerk.)

²⁸ Lb: Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség*. In: Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga*. Baranya-Mágocs. 1911. 70–75. o.

²⁹ Pécs városában 1692-től a lakosság minden évben fogadalmat tett, hogy zsidók nem telepedhetnek le. 1788-ban a helytartótanács 2 családfőnek megengedte a letelepedést. Ezután további családfők kaptak türelmi jogot. Végül 1803-ban Engel Péter valamilyen jogcímen házat vásárolt, s az egyik szobáját imahelynek átengedte az akkorra már 10 főre felduzzadt híveknek. Ez a Zrínyi utcai kis ház volt a későbbi nagy hitközség tulajdonképpen alapja. 1841-re már 30 lélekszámra nőtt a zsidó közösség létszáma. Az 1850-es évektől fejlődésnek indult a hitközségi élet - Rofé Cholim Egylet, Nőegylet, iskola, tápintézet. 1868-ra templomépítésbe kezdtek, s 1869. július 22-én avatták

fel e zsinagógát. Ez a kétemeletes épület még ma is díszje a városnak. A II. világháborúban a 3000 fős zsidó közösség közel 90%-a sohasem térhetett már vissza. Akik visszatértek, már nem tudták a zsinagógát fenntartani, így az omlásnak indult. Különböző forrásokból igyekeznek renoválni az épületet, ami ma is működik. További érdekesség, hogy itt található meg a világ első Angster-orgonája, amit Angster József, Európa leghíresebb orgonakészítő mestere, a magyar iparművészet kimagasló alakja készített. (kivonatolt fordítás) Lb.: פנקס 432-435. o.; Angster József: *Angster. A pécsi orgonagyár és a család története*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1993. 53–59., 156. o.

³⁰ *Emlékezte*. 16–18. o.

³¹ Perls Ármin: *Ősök és próféták*. Magyar Zsinagóga. IX. kötet. Baranya-Mágocs. 1908. 209–222. o.

³² Lb: Perls Ármin: *A zsidó kultúrvilág*. In: Magyar Izrael Az Országos Rabbiegyesület Közlönye. III. (1910.) Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa. 169–171. o. Dr. Neumann Ede (szerk.)

³³ *Emlékezte*. 18. o.

³⁴ *Emlékezte*. 9-10. o.

³⁵ *Emlékezte*. 10. o.

³⁶ Dr. Perls Ármin. In: *Magyar Izrael Az Országos Rabbiegyesület Közlönye*. VII. (1914.) Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa, 141–143. o. Dr. Neumann Ede (szerk.).

³⁷ *Emlékezte*. 41-42. o.

³⁸ 1806-ban alapítják meg a zsidó hitközséget. Glauber Hers az első rabbi. Ortodox közösség, amely

szellemiségében és tartalmával is jeleskedik a halacha megtartásában. Fontos megemlíteni, hogy Jesivát is alapítottak, ahol a jövő Talmud-tudósait képezték. A közösség a XIX. századfordulóra 400 főt számlált. Hédert és népiskolát is működtettek. A XIX. századfordulón, a híres rabbinikus dinasztia leszármazottja, Jungreis Izrael a közösség főrabbija. 1925-ben az antiszemizmus hatására megszűnik az elemi iskola.(kivonatolt fordítás) Lásd: פנקס. 376–377. o.

³⁹ Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás– Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft., és a kecskeméti Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét, 1992. 32. o. (A továbbiakban: Életrajz)

⁴⁰ A *Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1886-86-iki tanévről*. Az Athenaeum R. Társ. Könyvnyomdája. Budapest, 1886. 74. o.

⁴¹ Szinnyei. 1891. 552–553. o.

⁴² 1840-ben alapítják meg a hitközséget, sikertelenül. 1848-ban már 23 zsidó családról tudunk, majd 1852-ben végre sikeresen megalapítják a Debreceni Zsidó Hitközséget. Alapítottak hédert és chevra kadisát is. 1875-ben állítják fel a közösség első templomát, amelyben 200 ülőhely van. A városban nem csak a neológia erős, hanem a status quo hitközség is. 1889-től dr. Bárány Józsefet választják meg a hitközségek rabbinikus feladataira. Meghatározó volt a közösség iskolája – 1900-ban járnak ide a legtöbben, 615 diák tanul. Az 1920-as években a hitközségi tagok száma

eléri a 2200-at. Lásd: פנקס. 245–251. o.

⁴³ Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press, New York, 1986. 304. o.

⁴⁴ Életrajz. 32. o.

⁴⁵ Bárány József: *Imakönyvek*. Magyar-Zsidó Szemle. III. (1886.) 385., 387., 388-389., 390. o.

⁴⁶ „A zsidó vallásbölcsezet, mely Száadja „Emúnóth” - jával lép fel először a zsidó történelemben, mint szerves, rendszeres tudomány, Maimuni „Útmutatója” tetőpontját érte el, benne legjellemzőbb kifejezőjére talált. Mert aligha van a zsidó filozófiában munka, mely eredetiségre, a világnézet (eredeti szövegben hibás gépelés) nagyságára, a gondolatok mélységére, a dialektika élességére nézve Maimuni „Útmutatójával” vetekedhetnék. De bizonyára nincs egyetlenegy sem, mely a zsidóság gondolkodását, minden részében és irányában, oly híven és találóan, mondhatni oly tipikusan juttatta volna kifejezésre, mint épen Maimuni „Moré”ja. És a raczionálisztikus irány a zsidó vallásból, részben ama szükség, mely az adottat a folyton fejlődővel, a szentírást a tradíciót a korfilozófiával, a gondolkodást az érzélemmel törekedik összhangba hozni – a raczionalizmus, mely ismét Száadja művében nyilatkozik először hatalmasabban, képezi Maimuni elődjait csak a kényszerűség vitte olykor rá, hogy a szentírás értelmét a görög bölcsezzel kiegyeztessék; úgy ezen eljárás Maimuninál bátor szándék, szándékolt következtetés. A zsidóságnak, Maimuni szerint, sem oka, sem szüksége, hogy a filozófia próbatüzétől rettegjen, sem oka, sem szüksége, hogy az ész szigorú logikája elől kitérjen, mert a zsidóság rendületlen igazság, mint maguk a természet törvényei. A zsidó vallás nem

állhat ellentétben a filozófiai igazságaival, mert mindkettő – vallás és filozófia – az isteni szellem kifejezései: a zsidóság, mint az istentől kinyilatkoztatott igazság, a bölcsészet pedig mint eredménye az emberi észnek, nem kevésbé isteni adományúak. (...) Míg tehát Maimuni elődei a zsidóság dogmáit és törvényeit olyasvalaminek tekintették melynek igaz voltát bebizonyítani fölösleges, sőt mint adott igazságok, új hipotézisek bebizonyítására alkalmazhatók: addig Maimuni ezen dogmák és törvények forrásait keresi fel és azokat, az ész megvilágításában megvizsgálva, nem adott, hanem keletkező, folyton fejlődő igazságoknak tekinti, melyek, mint minden igazság, bebizonyításra szorulnak. (...) Közel 27 évvel Maimuni halála után tört ki ama harc, mely évtizedeken át izgalomban tartotta Francia- és Spanyolország, valamint a Provance legnagyobb szellemeit, amely a zsidó hitközségeket; melyek annyira rászorultak az egyetértésre és testvériségre, feldúltak; a szabad kutatás elkeseredett harca volt az a csökönyös maradiság ellen. A harc a szabadelvűk győzelmével végződött. S így kétség kívül igen jótékony befolyással volt a zsidóság szellemi fejlődésére; de tagadhatatlan, hogy igen káros következménye is volt: mert most nyújtottak először alkalmat a világi hatalomnak, hogy a zsidó szellemi termékek fölött ítéletet üljön, s hogy a gyűlölet baltájával nyesegetse a zsidóság hatalmas szellemi törzsét, mely eddig, menten minden külső káros hatalomtól, szabadon fejlődött és virágzott. (...) így és nem másképp, az igazságot kideríteni akarjuk szabad megítélnünk a harc kezdetét, s csakis ezen szempontból indulunk, fogjuk tiszta képét nyerhetni úgy a harcnak általában, valamint Nachmani álláspontjának a vitában különösen. (sic)” Bárány József: Maimuni és Nachmáni. Magyar–Zsidó Szemle. VIII. (1889.) 449-453., 454., 460. o.

⁴⁷ „Ha figyelemmel és elfogulatlan szemmel vizsgáljuk amaz eszközöket, melyek a reformációt világraszóló eseménnyé, következményeiben és eredményeiben a világtörténet legnagyobb szerűbb tünneményévé teszik – akár tekintsük a reformáció okát, hatását, vagy népszerűségét: kénytelenek leszünk bevallani, hogy a bibliafordítás volt egyik legerősebb és legnemesebb eszköze és hogy elterjedésének, népszerűségének, szóval általános jellegének nem csekély részét éppen ezen eszközének köszönheti. A reformáció a nemzeti irodalmi nyelvek teremője: a bibliafordítás e teremőnek a szelleme, mely életet lehel a holt nyelvanyagba. A reformáció az eszmék és gondolatok revolúciója: de bizonyára a bibliafordítás az egyike ama szilárd alapkőeknek, melyekre a reform a szabad vizsgálás és gondolkodás, az újkori tudomány és kutatás számára emelte ama hatalmas épületet, melynek a szellemi és politikai világban a neve: szabadság és egyenlőség. (...) Az 1408-iki oxfordi konzilium még a papoknak is bármily bibliai szövegnek nemzeti nyelven birtoklását, csak a püspöke beleegyezésével engedte meg. (...) A reformáció a bibliafordítás által éppen ezen oldalról támadta meg a kath. egyházat legkíméletlenebbül és legerősebben. (...) Keletkezik egy új egyházi költészet is nemzeti nyelven. Igaz, az egyház ezen költészete egyenlőre csak egy tárgyban önti ki egész érzését: a vallásba; de kifejezésében gazdag, változatos, fenséges. Megszűli végre a világi költészetet; ez átkarolja az egész emberiség érzését és röptében felemelkedik az íhletig. Ihen beható és átalakító befolyással volt a magyar bibliafordítás is a magyar nép művelődésére, a nemzeti irodalomra és tudományos szellemének fejlődésére egyaránt. Magyarországon a reformáció összeesik a Mohácsi vésszel. A mohamedán török nem csak Magyarország, de egyszersmind a kereszténység legnagyobb ellensége. (...)

Irodalom-történeteink regisztrálnak ugyan néha-néha egyényt. emlitenek mint egy kegyeletből egy pár nevet is; de a jelenségnek fontosságát és befolyását nem vizsgálják, nem említik. Felhozzák ugyan, hogy Pázmány Péter mily páratlan művészettel kezelte a nyelvet, mily genialis tapintattal ragadta meg a nép nyelvét, átgyúrta, feldolgozta, miglen megteremti belőle az irodalmi nyelvet. Ez tény, melyen változtatni nem lehet és nem szabad. (...) Jelen értekezés csak csekély adaléka óhajt lenni a magyar bibliafordítás történetének, és szándéka csak egy bibliafordításnak, mégpedig Nagy-megyeri Besnyei György madari lelkész kéziratos bibliafordításának, mely a debreczeni református kollégium birtoka, helyét kijelölni a magyar bibliafordítások körében, valamint kimutatni, hogy vajon Besnyei eredetiből fordította-e vagy nem? Hogy milyen függésben van a megelőző bibliafordításoktól, és hogy mutatkoznak-e fordításán a zsidó exegézisnek nyomai? Besnyeiről semmiféle biográfiai adatunk nincs; minden amit róla tudunk, bibliafordításának czímlapján foglaltatik, mely azt mondja, hogy madari lelkész, evangélikus, és mátyusföldi senior volt. (...) Károlyi lefordítja a bibliát 1589-ben. De nem az eredeti – melynek nyelvét talán nem is értette – hanem fordítja főképp szó szerint Tremellius latin fordítását, tekintettel nagyritkán Pagninus, Vatablé és Münster latin fordításaira is, de néha a Vulgátára is: fordítása tehát eklektikus. Besnyei jól értette a héber nyelvet: ez kitűnik nem csak azon számtalan helyből, a hol elődeinek szabadabb fordítását mellőzve s szorosan az eredetiből ragaszkodva, a héber kifejezést lehetőleg szó szerinti hűségben iparkodik visszaadni, hanem mutatkozik egész fordításán is ha gondosan megvizsgáljuk.” Bárány József: Nagy-megyeri Besnyei György kéziratos bibliafordítása. Magyar–Zsidó Szemle. V. (1885.) 273., 274., 275., 277.,

278., 279., 282., 287.,
289. o.

⁴⁸ „Eltemettük egyik utolsó bajnokát ama hős csapatnak, mely a magyar zsidóság újjászületéseért annyit küzdött és munkálkodott: e bánatos hang, mely a szenvedő lélek százaiból küzdé fel magát, egy néma fájdalmas könny, mely ezrek szemeiben rezget, volt az utolsó. 'Isten hozzád', mellyel töle elbúcsuzánk. Elnémult az emberek legnemesebbikeinek egyike, nyugszik, pihen, de a sirhalom, mely szerető szíve fölött domborodik, drága és szent erekhelye gyanánt száll majd nemzedékről nemzedékre. Megküzdötte utolsó küzdelmét e szeplőtlen lélek, elköltözött oda, ahol az Ő.való a világosság, melyért harczolt és lelkesedett: de az emlék, melyet hátrahagyott egy örökkön ragyogó tűzoszlop lesz a magyar zsidóság kebelében, mely világosságot terjeszt, ha elkomorul az emberiség napja és lelkesedésre gyújt, ha közömbösség dermesztő szellője altalja el a szíveket. Határtalan szeretettel átölelni az eszméket, melyeken egy egész emberiség hevül és buzdul; ihletet lelkesedéssel terjeszteni a szent igazságokat, melyek egész lényünket teszik és alkotják; odaadással szeretni minden teremést, melyet isten saját képmására teremtett: mily nagy, mily magasztos egy rendeltetés! (...) ilyen volt Steinhardt Jakab sorsa is. (...) A gazdagok kegyét nem kereste, de szegény előtt ajtaja soha be nem záródott. A nagyok hatalma előtt meg nem hajolt, de az alacsonyok kérésének szívesen engedelmeskedett. Rágalom és rosszakarat sziklajellemén megtört és megsemmisült, az üldözés elől a tűrésben keresett enyülést. Nem kereste a küzdelmet, mert béke volt a jelszava, de ki nem tért előle, ha nemes volt a cél. A nemesek szeretetének örvendezett, a rosszak gyűlöletével nem törődött. Gyakorolta a jót, mert szíve úgy akarta, küzdött a nemesért, mert ez volt hivatása. Letörölte a pergő könnyet a

szenvedőnek arczáról, istápolta a gyámoltalant erőtlenségében, vigasztalta a bánatot fájdalmában, de csendesen és zúgolódás nélkül türtte a sors kemény csapásait. Szerette felebarátait különbség nélkül, imádta hazáját végső leheletéig, dicsőítette Istenét mindenekfölött. Elköltözött, ki tudja, mikor jön ismét hozzá hasonló.” Bárány József: Steinhardt Jakab. Magyar-Zsidó szemle. II. (1885.) 230-231., 235. o.

⁴⁹ „Midőn a világhírű nyelvtudós életét és működését jelen sorokban röviden bemutatni óhajtjuk, nem lehet célunk a t. olvasókat e rendkívüli lángész történetével és fejlődésével, korszakalkotó munkáinak alapgondolataival és rendszerével megismertetni. Geigernek, a nagy nyelvtudósnak méltatása, genialis felfedezései a nyelv körül nem rövid és száraz ismertetést, de bő és beható tárgyalást követelnek. Mi a fáradhatatlan buvárban a zsidó vallásos nevelés befolyását, a rendkívüli tudásban a rendületlen hitű zsidót akarjuk bemutatni, mert Geiger Lázár élete legfényesebben czáfolja meg mindazon balvéleményeket és ferde ítéleteket, melyeket mai napság olyan határozott önmegelegetéssel és előkelő szakvéleménnyel terjesztenek utzva-hosszat a zsidó szellemről és tudományról, intra et extra muros, semiták és antisemiták egyaránt. (...) A zsidó vallás – így szól egy modern hitsorsos – valóságos utonállója korunk haladásának és műveltségének. Elavult törvényeivel, túlélt tanaival és túlhaladt álláspontjával valóban nem a korba való, melyben élünk. Századunk egyáltalában nem a vallásosság százada. Egy kor, melyben az exakt tudományok olyan bámulatos haladásnak indultak, melyben az emberi ész oly rendkívüli felfedezéseket tett - biztos kézzel kormányoz láthatatlan régiókban és ereszkedik le feneketlen mélységekbe – ilyen korba vallásos érzületről, vallásos meggyőződésről szólni: valóban inkább szánalmas, mint nevetséges. De mit szóljunk

főkép a zsidó vallásról! Ezer meg ezer parancs valósággal megköti az egyéni szabadságot és a józan ész és szabad akarat nyilvánulását; ezer meg ezer ok nélküli tilalom egyenesen megakadályozza, hogy a kor műveltségének színvonalára emelkedjünk, hogy századunk tudományos felfogásának álláspontjára helyezkedjünk. Zsidó vallás és korszerű tudományos szellem, zsidó vallásosság és modern műveltség olyan dispárat fogalmak, melyeket csak a rövidlátó maradiság nem lát: akik igazán századunk fiai, nyugodt lelkiismerettel emelkednek túl ezen elavult állásponton. (...) Geiger Lázár élete és fejlődése fényesen megcáfolja mindezen állításokat. Azért főkép két vonást akarunk életéből kiemelni, hogy Geiger zsidó maradt a szó őseredeti jelentésében és hogy a zsidó tudományról és első sorban a talmuddal való foglalkozás tette Geigert képessé, hogy az legyen, ami lett. (...) Geiger neve a történeté, korszakalkotó munkája a világirodalom egyik remeke, de jámbor és rendületlen vallásos élete a zsidó népnek disze-büszkesége. Adjá az isten, hogy e szomorú időkben példája minél többeket utánzásra serkentsen és buzdítson!”
 Bárány József: Geiger Lázár. In. Magyar-Zsidó Szemle. Második évfolyam. 1885. 451., 453-454., 458. o.

⁵⁰ „Legelső, legszentebb kötelessége, tehát minden becsületes és helyes gondolkodású magyarnak, ezennel csak az, hogy az állami boldogságot s közbátorságot fönntartani segítse. Ki jelenleg csak saját egyéni érdekét tartja szemmel, az a nemzet közös érdekeit hozzá veszélybe, s oly vétket követ el az isteni és emberi igazságok ellen egyaránt, miként sem ezen sem pedig a jövő életben, eleget nem lakolhat. (...) Isten szóland a ti ügyeitekben, nemes férfiak ajkaival, ti pedig legyetek béketűrőssel, mondja a sz. írás: Tartsátok föl a békét, belülről, és kívülről. Hogyha pedig hazafiúi érzelmeitek igénybe vétetnek,

ezáltal kétszerte lekötövezve érzéseitek magatokat, ha néhol szűk kebelüleg visszautasítatotok, el ne mulasszatok ti azért kötelességeiteket; ha felebarátaitok jóléte forog fent, feledkezsetek meg minden bántalmakról, minden lenézésről, melyeket tapasztaltatok, s minden emberben csak egyet lássatok, egyet szeressetek – a hazát. Isten, hazá és király, ez legyen jelszavunk. Becsület, és bizalom vezéreljen bennünket minden cselekedeteinkben.” Bárány József: Kútfoők. In. Magyar-Zsidó Szemle. 1889. 59-60. o.

⁵¹ Életrajz. 32. o.

⁵² Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve*. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat, Kecskemét, 1922. 210. o.

⁵³ „Bánatos lélekkel koszorúzzuk meg emlékét. Korán kellett neki is elköltöznie. Emberi ítélet szerint: ideje előtt. (...) Akinek sírhalmához most mélyen megilletődött szívvel lépünk, legértékesebb erőink közül való volt. Előkelő, kitűnően fegyelmezett elme, a szónak és a tollnak is mestere és minden ízében eredeti, nivelláló, befolyásoktól érintetlen egyéniség. Régi iskolában vetette meg széles körű theológiai ismereteinek alapjait. És ezeken lángoló buzgalommal épített tovább főiskolánkban. (...) Nesztelen munkával szolgálta hivatását. Erejének és tudásának legjavát a kecskeméti gyülekezetnek szentelte, a melyben Perls Ármin után is gyorsan emelkedett érvényre. (...) Felfogásában és működésében a szabadelvűség híve volt. De liberalizmusa harmonikusan egyesült a hagyomány tiszteletével és nem helyeselt semmiféle törekvést, mely annak tekintélyébe ütközött és szilárdságát megingathatta volna. (...) Jól ismerte az életet, éles szemmel figyelte meg az embereket és viszonyokat és a bölcsnek nyugalmával, lelki küzdelmekről és rázkódtatásokról menten jártá végig pályáját, melynek korai

megszakadása mély fájdalommal tölti el szívünket. Súlyos testi szenvedéseinek szomorú napjaiban meleg együttérzéssel vettük körül korágyát, és most hogy pihenőre tért, megindult lélekkel áldozunk emlékének.” Lásd: *Az országos Rabbiegyesület közlönye*. IX. Zala Hírlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság, Nagykanizsa, (1916.) május 31. Neumann Ede (szerk.): Magyar Izrael. 53-54. o.

⁵⁴ A hitközséget 1780 körül alapították. Ekkor a zsidók még gettóban elkülönítve éltek. Csak 1848. után vette kezdetét az intenzív közösségi munka. Imaházak építettek, megalapították a Chevra Kadisát, izraelita népiskolát. 1900-ban modern templomot építettek. (kivonatolt fordítás) Lásd: פנקס. 516–517. o.

⁵⁵ Az 1807-1808-ból származó lakossági összeírások említenek először 1 zsidó lakost Szarvason. Az 1850-es évekből rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy 238 fő volt ekkor már a zsidók lélekszáma. Aradról, Pestről, Nyitráról, Pozsonyból települtek be. A Szarvasra betelepülők beilleszkedése a helyi rendbe akadálytalan és gyors volt. 1904-re már zsidók töltötték be az orvosi, bírói, képviselői posztokat. 1945-ben a főispáni hivatal számításai szerint 750 főt hurcoltak el innen. Jelenleg a szarvasi közösség kevesebb, mint 10 főből áll. Lásd_ Bényei Krisztina: *Adalékok Békés megyei zsidó hitközségeinek történetéhez*. In: Remény. – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus Kft, Budapest, 2009.

⁵⁶ Nagyatád (Somogy vármegye) 3753 magyar élt ott ebben az időben. A zsidó hitközség alapítására nincs pontos adat, de azt tudjuk, hogy 1780-ban már

virágzott a temploma, iskola, rituális fürdő. Sokáig nem volt saját rabbija, hanem az 1820-as évekig, gigei hitközség alá tartozott. Az 1850-es években először választott rabbist (Első Nóbel József). A teljesen önálló hitközséget 1886-ban a Ritscher, Müncz és Berger családok alapították. Ettől az időponttól kezdve kongresszusi alapon anyakönyvi kerületté vált Nagyatád. 152 családot és 480 lelket számlált a hitközség a 20. század fordulójának elején. (kivonatolt fordítás) Lb.: פנקס. 365-366. o.

⁵⁷ Borsodi József: *Esketési beszéd*. Magyar Zsinagóga. Lebovits József (szerk.). VII. Baranya- Mágocs. 1906. 95-98. o.

⁵⁸ Dr. Borsodi József: *Sírköavató*. Magyar Zsinagóga. Lebovits József (szerk.) X. Baranya-Mágocs, 1909. 243-249. o.

⁵⁹ „A nagy készségségű és jeles főpásztor ünnepélyes beiktatása 1922. január hava 12-ik napján délután, ünnepélyes isteni tisztelet keretében ment végbe, mely alkalommal a nagyméretű, tágas és díszes zsidótemplomot zsufozásig megtöltötte az ünneplő közönség, amely nem csupán az izr. Hitközség tagjaiból, hanem a város minden egyéb vallásfelekezetéhez tartozó keresztény lakosaiból is került ki. Meg kell említeniünk, mint a felekezeti béke, türelem, tisztelet és szeretet örökszép és nemes felvilágosodásra valló példáját és utmutatását, hogy a ref. egyház éppen úgy, mint az evang. egyház presbiteriumának igen népes, előkelő küldöttsége, lelkipásztoraik és főgondnokaik vezetése mellett testületileg jelentek meg. (...) az ünnepélyes beiktatáson (...) dr. Kiss Arnold óbudai főrabbi lépett az oltár elé és megtartotta beiktató, ünnepi beszédét a kecskeméti izr.

hitközség új lelkipásztora lépett a szízsékre és megtartotta beköszöntő beszédét, amellyel beigazolta, hogy a hitközség jól választott, mert dr. Borsodi Józsefben megtalálta azt a férfit, akire ennek a népes gyülekezetnek szüksége van. Az ígérte, hogy egyházának jó pásztora, a hitéletnek és az iskola ügyének hűséges gondviselője, hazájának tántorithatatlan lelkes, önfeláldozó, hű fia akar és fog lenni, aki minden erejével és képességével óhajt részt venni az országot talpra állítani hivatott nagy nemzeti munkában. És e mellett munkás hű fia és polgára lesz Kecskemétnek. (sic)” Lb.: Eötvös Nagy Imre (szerk.): Kecskemét th. Város Évkönyve. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat, Kecskemét, 1922. 187-188. o.

⁶⁰ „Dr. Borsodi József kecskeméti főrabbi 1943. június 5-én elhunyt. A megboldogult hűséges pásztora volt felekezetünknek. Intézetünk hálás tanítvány és kipróbált barátja volt. Emlékét kegyelettel fogjuk ápolni.” A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága, Budapest, 1943. 21. o.

⁶¹ Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság.* Könyvlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és 1933. évfolyamából. Budapest, 1934. 14. o.

⁶² „Rabbiképesítő vizsgálatok: A rabbivizsgálatokat január 5, 6, 7 és 8-án tartottuk. Házi dolgozataik és zárthelyi írásbeli vizsgálatuk alapján szóbeli vizsgálatra bocsájtattak dr. Frenkel Andor, dr. Schwarzbart József, dr. Schindler József és dr. Teszler Herman. A vizsgálobizottság elnöke a néhai dr. Hevesi Simon pesti vezető-főrabbi, a vezérlőbizottság részéről kiküldött tagja dr. Kecskeméti Ármán makói főrabbi, egyetemi m. tanár volt. Vizsgáztató tanárok: Guttmann Henrik, dr. Hevesi

Ferenc, dr. Löwinger Sámuel és dr. Róth Ernő. *A január 10-én megtartott avató-ünnepségen dr. Hevesi Simon avatta fel a jelölteket, akikhez dr. Kecskeméti Ármin intézett beszédet. Nevükben dr. Schindler József mondott magyar és dr. Teszler Herman héber nyelvű hála- és búcsúbeszédet.* A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága, Budapest, 1943. 20. o.

⁶³ Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877-1977.* Sepher-Hermon Press, inc., New York, 1986.

⁶⁴ Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuni alapján.* Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941. 3–4. o. (Továbbiakban: Schindler: *Arab*.)

⁶⁵ Lb.: Schindler: *Arab*. 7-8. o.

⁶⁶ Somodi. 104. o.

⁶⁷ Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press, New York, 1986. 316. o.

⁶⁸ „Ma írunk és a mának írunk. Szeretettel kell követnünk minden erőfeszítést, amivel az ember életét jobbra, szebbé akarjuk tenni. Ez tanításunk lényege. A vidéki rabbistület körlevele csoportosulás, de nem kirekesztő szándékú megmozdulás. Az idők múlásával ugyanazok lesznek a módszerek a főváros lelki gondozásában, mint a vidéken. Csak a vidéki, az egyes embert meglátó, eszközökkel lehet majd eredményt elérni. E csoportosulás a Tóráért való megmozdulás.” Kedves Kartársak! In: Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körleve* I. évf. Szeged, 1954. 2. o.

⁶⁹ *Vidéki zsidóságunk. I. fejezet.* In: Schindler József (szerk.): Vidéki rabbikar körleve. II. évf. MTA, Scheiber gyűjtemény) Szeged, 1955. 29. o.

⁷⁰ A kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.

⁷¹ A kecskeméti Zsidó Hitközség legidősebb tagja által elmesélt adatok alapján.

⁷² Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia*. Makkabi Kiadó Kft., Budapest, 2004. Kohélet, III. fejezet, 2.,5.,7. mondatok. 1035. o. (A továbbiakban: Raj)

⁷³ Raj. 1035. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

*A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet
Értesítője az 1886-86-iki tanévről.*
Athenaeum. Budapest, 1886.

*A budapesti Ferenc József Országos
Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/ 43.
tanévről.* Kiadja az intézet igazgatósága.
Budapest, 1943.

Acsády Ignác: *A magyar jobbágyság története.*
Faust Imre Kiadó. Budapest, 1944.

Bacher Vilmos–Bánóczi József (szerk.):
Magyar–Zsidó Szemle. Athenaeum. Budapest,
1884, 1885, 1886, 1888, 1889.

Bakonyi Tibor–Kubinszky Mihály: *Lechner
Ödön.* Corvina. Budapest, 1981.

Balanyi Béla: *A három város és II. Rákóczi
Ferenc szabadságharca.* In: *Fejezetek Pest megye*

történetéből I. Studia Comitatus 7.
Kiadványa. Szentendre, 1979.

Balogh István: *Az alföldi tanyásgazdálkodás az 1830–1840-es években.* In: Agrártörténeti Szemle, 1962/3–4.

Barta István: *Kossuth alföldi toborzókörútja 1848 őszén.* Akadémiai. Budapest, 1952.

Bácskai Vera: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején.* Akadémiai, Budapest, 1988.

Bácskai Vera–Nagy Lajos: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban.* Akadémiai. Budapest, 1984.

Bálintné Mikes Katalin: *Kecskemét város tanácsa a XV–XIX. században.* In: *Bács-Kiskun Megye Múltjából II.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat, Levéltára. Kecskemét, 1979.

Bánkúti Imre: *Iratok a Rákóczi szabadságharcból* I. Bács-Kiskun Megyei

Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Bánkúti Imre: *Pest-Pilis-Solt vármegye a Rákóczi-korban I.* Pest Megye Monográfia Alapítvány. Budapest, 1996.

Bánkúti Imre: *Kecskemét a Rákóczi-szabadságharcban 1703-1711.* In: *Bács- Kiskun Megye Múltjából XIV.* Bács- Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1998.

Bárany József: *A kecskeméti zsidók történetéről.* IMIT. Budapest, 1899.

Bárth János–Csatári Bálint: *Kecskemét Monográfiája I.* Alföldi Tudományos Intézet. Kecskemét, 2002.

Bellon Tibor: *Nagykunság.* Gondolat Kiadó. Budapest, 1979.

Bende László: *A Kecskeméti Szőlő- és Gyümölcsstermelés fejlődéstörténete.* Kecskeméti

Közlöny Nyomda- és Lapkiadó Vállalat Kiadása,
Kecskemét, 1929.

Bernstein Béla: *A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók*. Múlt és Jövő.
Budapest, 1998.

. ח.ג. ביאליק וי. ח. רבניצקי: ספר האגדה
Dvir, Publishing House. Tel-Aviv, 2000.

Bibó István: *Válogatott tanulmányok*.
Magvető. Budapest, 1986.

Bleyer Ferenc: *A kecskeméti zsidóság múltjából 1850–1867*. Kézirat, 1927.

Bleyer Ferenc: *A földművelés és kereskedelem múltjából, 1830–1870*. Kézirat, 1932.

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aha-élményre”*. Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből.
Budapest, L’Harmattan Kiadó, 2022.

Buzinkay Géza: *Forradalom után, kiegészítés*

előtt. Gondolat. Budapest, 1988.

Büchler Sándor: *A magyar zsidók viseletéről.* IMIT. Budapest, 1898.

Büchler Sándor: *A zsidók története Budapesten a legrégebb időktől 1867-ig.* IMIT. Budapest, 1901.

Bónis György–Degré Alajos–Varga Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története.* Kézirat. Budapest, 1961.

Moshe Carmilly-Weinberger: *The rabbinical seminary of Budapest 1877–1977.* Sepher-Hermon Press. New York, 1986.

Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon.* Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. Budapest, 2021.

Csizmadia Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanács-rendszer létrejöttéig.* Akadémiai. Budapest, 1976.

Deák István: *Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben*. Gondolat. Budapest, 1983.

Domán István: *A hagyomány kötelékében. Tanulmányok a zsidó folklór köréből*. Akadémiai. Budapest, 1990

Ember Győző: *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. Budapest Irodalmi, Művészeti és Tudományos Intézet. Budapest, 1946.

Entz Géza–Genthon István–Szappanos Jenő: *Kecskemét*. Műszaki. Budapest, 1961.

Eötvös József: *A zsidók emancipációja*. Magvető. Budapest, 1981.

Eötvös Nagy Imre (szerk.): *Kecskemét th. Város Évkönyve*. Kiadja az első kecskeméti Naptár-, Évkönyv- és Címtár-Kiadó vállalat. Kecskemét, 1922.

Eperjessy Géza: *Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon, 1686–1848*.

Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Erdei Ferenc: *Futóhomok*. Akadémiai. Budapest, 1977.

Erdei Ferenc: *Magyar tanyák*. Akadémiai. Budapest, 1942.

Fényes Elek: *Magyarország leírása*. Beemel. Pest, 1847

Flavius, Josephus: *A zsidó háború* (ford. Révay József). Gondolat. Budapest, 1958.

Fónagy Zoltán: *A „csudák évének” bététköznapijai. Változó társadalom 1848–1849-ben*. Beszélő, Budapest, 1998.

Fördős László: *Kecskemét települési és gazdaságföldrajzi képe a XVIII. század végén*. Kecskeméti Kiadvány. Kecskemét, 1933–1934.

Fördős László: *Mária Terézia urbáriuma és Kecskemét*. Kecskeméti Kiadvány.

Kecskemét, 1933.

Für Lajos: *Kertes tanyák a futóhomokon*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1983.

Gaál László: *A magyar állattenyésztés múltja*. Akadémiai. Budapest, 1966.

Gaál László: *A magyar növénytermesztés múltja*. Akadémiai. Budapest, 1978.

Galgóczy Károly: *Pest-Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegye mono-gráphiája I-II*. Magvető. Budapest, 1876–1877.

Gazda Anikó: *Magyarországi zsinagógák*. Műszaki. Budapest, 1989.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek magyarországon. Térképek, rajzok, adatok*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Gábor György: *A diadalíven innen és túl*. Akadémiai. Budapest, 2009.

Gergely András: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról.* Magvető. Budapest, 1987.

Gerle János–Kovács Attila–Makovecz Imre: *A századforduló magyar építésze.* Szépirodalmi. Budapest, 1990.

Glatz Ferenc: *Polgári fejlődés, nacionalizmus és asszimiláció Magyarországon a XIX. században.* In: Történelmi Szemle, 1974/1–2.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945.* Századvég. Budapest, 1992.

Gracza György: *Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története I–V.* Lampel. Budapest, 1894–1898.

Groszmann Zsigmond: *A magyar zsidók a XIX. század közepén 1849–1870.* Egyenlőség. Budapest, 1917.

Grünwald Béla: *A régi Magyarország.* Franklin. Budapest, 1888.

Gyárfás István: *A jász-kúnok története I-IV.*
Szilády Károly. Kecskemét 1870–1873.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon.* Osiris. Budapest, 2001.

Hanák Péter: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus.* Gondolat. Budapest, 1984.

Hankó Béla: *A magyar házifalkák története ősidőktől máig.* Művelt Nép. Budapest, 1954.

Heltai Nándor: *Kecskemét.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1998.

Heltai Nándor (szerk.): *Kecskemét 1368 – 1968. Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1968.

Heltai Nándor–Juhász István: *Kecskemét.* Panoráma, Budapest, 1972.

Hobsbawm, Eric J.: *A forradalmak kora (1789–1848)* (ford.: Litván György). Kossuth. Budapest, 1988.

Hornyik János: *Kecskemét város története oklevél-tárral*. Szilády Károly. Kecskemét, 1860.

Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988.

Horváth Mihály: *Az ipar és kereskedelem története Magyarországon, a három utolsó század alatt*. Állami Könyvterjesztő Vállalat. Budapest, 1984.

Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. Ráth Mór. Pest, 1868.

Ifj. Bagi László (szerk.): *Emlékkönyv a kecskeméti honvédemléktábla leleplezése alkalmára*. Kecskemét, 1892.

Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét: a főtéren és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei*.

Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2005.

Iványi-Grünwald Béla: *Magyarország újabbkori történetének forrásai.* Magyar Történelmi Társulat. Budapest, 1930.

Iványosi- Szabó Tibor: *Adatok a reformkori Kecskemét társadalmi ellentéteihez.* In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából XI.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1992.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét 1848–49-ben.* Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét gazdasági fejlődése 1700–1850.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1994.

Iványosi-Szabó Tibor: *Kecskemét társadalma 1770 táján.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét, 1987.

Jankovics Marcell–Hoppál Mihály–Nagy

András–Szemadám György: Jelképtár.
Helikon. Budapest, 1990.

Jósa István: *Okos, mint a kecskeméti szélmalom. 1000 kecskeméti és Kecskemét környéki szólás.*
In: Kecskeméti Füzetek 11. Kecskemét Monográfia Szerkesztősége. Kecskemét, 2001.

Juhász István: *Kecskemét Város Építéstörténete.* In: Kecskeméti füzetek 8.
Kecskemét Monográfia Szerkesztősége.
Kecskemét, 1998.

Juhász István: *Kecskemét város temetői.* Print
2000. Kecskemét, 1999.

Kallós János (szerk.): *Gazdasági, tőzsdei és pénzügyi kompasz 1939–1940. évre I–IV.* Pesti Tőzsde. Budapest, 1939.

Kántás Balázs: *A Duna–Tisza közti dosszié. Három alapvető forrás a Duna–Tisza közti paramilitáris erőszak történetéhez, 1919–1924.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság. 2020.

Kántás Balázs: *A különítményesek nyomában. Tanulmány és források Héjjas Iván paramilitáris vezető és különítménye tevékenységéről, 1919–1923.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Váry Albert koronaügyész-helyettes összefoglaló jelentése a fehérterror Duna-Tisza között zajlott eseményeiről, 1922.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2020.

Kántás Balázs: *Féherterror a Duna–Tisza között: Héjjas Iván főhadnagy és különítménye tevékenysége, 1919–1921. White Terror in the Danube–Tisza Interfluvium The Activities of First Lieutenant Iván Héjjas and His Detachment, 1919–1921.* Budapest, Horthy-korszak Történetének Kutatásáért Társaság, 2021.

Kántás Balázs: *Milicisták, puccsisták, terrorfiúk.* Budapest, Művészeti és Irodalmi Jelen Kft., 2021.

Kántás Balázs: *A Brief and Fragmented History of Radical Right-Wing Paramilitary Formations in Hungary in the 1920s.* New Delhi, AkiNik Publications,

2021.

Kántás Balázs: *A Kettőskereszt Vérszövetség: Egy titkos irreguláris katonai szervezet tevékenysége az 1920-as évek Magyarországon. The Double Cross Blood Union: A Secret Irregular Military Formation and its Activity in Hungary During the 1920s.* Budapest, Line Design Kiadó, 2022.

Kántás Balázs: *Héjjas Iván.* Budapest, Hungarovox Kiadó, 2022.

Karády Viktor: *A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalom-történetben.* In: *A zsidókérdésről.* Fűzfa Balázs–Szabó Gábor (szerk.). Szombathely, 1989.

Karády Viktor: *Zsidóság a jelenkori Közép-Európában.* In: BUKSZ 1991/1. 86.

Karsai László: *Holokauszt.* Pannonica. Budapest, 2001.

Karvalics László (szerk.): *Magyarország*

városai. Égisz. Budapest, 1996- 2006.

Kasza Sándor (szerk.): *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. CEBA. Budapest, 1997.

Katz, Jakov: *Végzetes szakadás. Múlt és Jövő*. Budapest, 1999.

Káro, Jozsef: *Sulchán Áruch*. Izrael. Jeruzsálem, 2000.

Kicur Sulchan Aruch—A Sulchan Aruch kivonata. Franklin. Budapest, 1988.

Kovács Alajos: *A zsidóság térfoglalása Magyarországon*. Szerzői kiadás. Budapest, 1922.

Kovács Alajos: *Kecskemét lakosságának összetétele*. In: *Kecskemét város statisztikai megvilágításban*. Magyar Statisztikai Szemle. Budapest, 1935.

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. Helikon kiadó, Budapest, 2001.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon: 1875-1890.* Kossuth. Budapest, 1976.

Kubinyi András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* METEM, Budapest, 1999.

Rabbi Lau, Israel Méir: *A zsidó élet törvényei.* Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe. Tel-Aviv, 2000.

Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga.* Baranya-Mágocs, 1906.

Léon, Abram: *Zsidókérdés Kelet- és Közép Európában.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1985.

Lipótzky Sándor: *Kecskemét th. város birtokszerzése és a szabad királyi városság kérdése.* Szeged, 1935.

Lőw Lipót: *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője.* Aigner és Rautmann. Pest, 1868.

Majláth Jolán: *Egy alföldi civisváros kialakulása. Nagykeőrös gazdasága és társadalomtörténete a XVIII. század elejéig.* Szerzői kiadás. Budapest, 1943.

Magyar Törvénytár. Budapest, 1840–1941.
Franklin = Net Jogtár, Online: www.1000ev.hu

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez.* Fraternitas. Kolozsvár, 1941.

Dr. Molnár Ernő (összeáll.): *A Talmud könyvei.* IKVA. Eger, 1989.

Nagy Czirok László: *Száraz és szélmolnárok élete a Kiskunságban.* Múzeumok Központi Propaganda Irodája. Budapest, 1959.

Nagy Ferenc: A nyíregyházi zsidóság pusztulása.
In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár

Kiadványai 33. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei
Levéltár. Nyíregyháza, 2004.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Az Országos
Rabbiengesület havi közlönye. Első évfolyam.*
Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája.
Nagykanizsa, 1908.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Magyar Izrael.*
Az országos rabbiengesület. közlönye. Zala
Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság.
Nagykanizsa, 1910.

Niederhauser Emil: *Mária Terézia.*
Pannonica. Budapest, 2000.

Novák László: *A három város építésze.* In:
Az Arany János Múzeum ismonográfiái 8.
Arany János Múzeum. Nagykörös, 1989.

Novák László: In: *Bács-Kiskun megye
múltjából IV.* Bács- Kiskun Megyei
Önkormányzat Levéltára. Kecskemét,
1975.

Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*.
Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna- Tisza
közén: Társadalomtörténeti eset-tanulmányok,
XVIII–XIX. század*. Kecskeméti füzetek 6.
Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1996.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók
polgárosodása 1790–1848*. In: Levéltári
Szemle 1987/4.

Paládi-Kovács Attila: *A magyarországi
állattartó kultúra korszakai*. MTA Néprajzi
Kutatóintézet, Budapest, 1993.

Perls Ármin emlékezete. Pécsi Izraelita
Hitközség Elöljárósága. Pécs, 1915.

Dr. Perls Ármin: *Prédikációk*. Traub B. és
Társa. Szeged, 1884.

Dr. Perls Ármin: *Jámborság és
feddhetetlenség*. Lebovits József (szerk.):

Magyar Zsinagóga. Baranya-Mágocs, 1911.

Dr. Perls Ármin: *Ősök és próféták. Magyar Zsinagóga*. Baranya-Mágocs, 1908.

Pásthly Károly: *Kecskemét közoktatásügye a múltban és a jelenben*. Sziládi László Könyvnyomda. Kecskemét, 1899.

Petri Edit: *A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. században*. In: Cumania III. Kecskemét, 1975.

Péterné Fehér Mária–Szabó Tamás–Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1992.

Puskás Julianna: *Zsidó haszonbérlők a magyarországi mezőgazdaság folyamatában. (Az 1850-es évektől 1935-ig.)*. In: Századok, 1992, 35–58.

Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia = T' nach*. Makkabi. Budapest, 2004.

Rácz István (szerk.): *Paraszttság és magyarság: tanulmányok Szabó István történetíró születésének 90. évfordulója alkalmából*. Szerzői kiadás. Debrecen, 1989.

Remény. – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus. Budapest, 2009.

Réthly Antal: *Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800*. Akadémiai. Budapest, 1970.

Rév Ilona: *Építészet és enteriőr a magyar századfordulón*. Gondolat. Budapest, 1983.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Budapest, 2003.

Ben-Sasson, H. H.: *A History of the Jewish People*. Harvard University. Massachusetts, 2002.

Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkasionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája*

*Májmun*i alapján. Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körleve*. Szeged, 1955.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele*. Szeged, 1954.

Schultheisz Emil–Tardy Lajos: *A magyarországi járványok történetéből*. A TIT Országos Történelmi Választmányának Közlönye. Budapest, 1964.

Simon László: *Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre*. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának közleményei. Debrecen, 1936.

Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék.

Budapest, 1985.

Somodi Henrietta: *A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története.* Aura. Budapest, 1999.

Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében.* Makkabi. Budapest, 2001.

Somorjai Ferenc: *Kecskemét – Panoráma – Magyar városok.* Medicina. Budapest, 2007.

Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1967.

Szabó Kálmán: *A kecskeméti szőlő- és gyümölcstermesztésének múltja.* Bács- Kiskun Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Kecskemét, 1983.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok.* Szerzői kiadás. Budapest, 1986.

Székelyné Kőrösi Ilona: *A zsidó elemi iskola Kecskeméten (1840–1877)*. In: *A zsidó iskolaügy története Magyarországon. Tudományos konferencia Budapesten, 1994.* (szerk: Balogh László). Neveléstörténeti füzetek 14. OPKM. Budapest, 1996. 120–127.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvar Könyvnyomda. Budapest, 1891–1914.

Thirring Gusztáv: *Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában*. In: Magyar Statisztikai Szemle. 1935/ 5.

Tóth László: *Bács-Kiskun megyei utak*. KPM Kecskeméti Közúti Igazgatóság. Kecskemét, 1977.

Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*. Európa. Budapest, 1973.

Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. Makkabi. Budapest, 2000.

Varga János: *A forradalom és a parasztság.*
In: *A negyvennyolcas forradalom kérdései.*
Akadémiai. Budapest, 1976.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története.*
Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.

Wenzel Gusztáv: *1848 előtti magánjog,*
tekintettel újabb átalakítására. Szerzői kiadás.
Budapest, 1885.

Zeke Gyula: *Statisztikai melléletek.* In.
Hét évtized a hazai zsidóság életéből. I. rész.
MTA Filozófiai Intézet. Budapest, 1990.

Zsoldos Jenő: *1848–49 a magyar zsidóság*
életében. A pesti izr. hitközség
leánygimnáziumának és ipari
leányközépiskolájának 48- as ifjúsági
bizottsága. Budapest, 1948.

Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság.*
Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és
1933. évfolyamából. Budapest, 1934.

Róna Tamás főrabbi 1975-ben született Budapesten, ahol hagyományőrző neológ zsidó családban nevelkedett. Gyermekkorá óta prof. dr. Schöner Alfréd főrabbi tanítványa volt. 2001-ben judaisztika szakos tanári diplomát, majd 2005-ben rabbi szakos mesterdiplomát szerzett, és rabbivá avatták az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen. 2011-ben zsidó vallástudományból PhD-fokozatot szerzett, kutatásának tárgya a zsidó közösség vallási integrálódása és nemzettudatának asszimilációja 1880-tól volt. 2006 májusa óta az alföldi régió (Cegléd, Nagykőrös, Kecskemét) vezető rabbijaként tevékenykedik, 2016-ban nevezték ki főrabbivá. Nős, két gyermek édesapja. 2005-től a Keresztény-Zsidó Társaság elnökségi tagja, 2007-től a Keresztény-Zsidó Tanács tagja. 2003 és 2019 között az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Szentírás és Talmudtudományi Tanszékén tanított, előbb tanársegédi, adjunktusi, majd főiskolai docensi beosztásban. 2019 óta a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége rabbitestületének elnöke, illetve 2020 óta a Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZsiMA) magyar neológ zsidó vallási szervezet elnöke. Nógrádi Gergellyel közösen az első általános iskolásoknak szóló magyarországi zsidó hittankönyv-sorozat szerzője. Vallástudományi konferenciák, rendezvények rendszeres előadója, vallástudományi tárgyú tanulmányok szerzője, vallási tévé- és rádióműsorok rendszeres szereplője. A judaisztika, a vallási közösségszervezés és a hittudomány területén végzett kiemelkedő munkásságát 2019-ben Scheiber Sándor-díjjal ismerték el. 2020 óta a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány kuratóriumának tagja, 2021 óta a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem címzetes egyetemi tanára. 2022 óta a Gál Ferenc Egyetem oktatója. A jelen kötet 2011-ben megvédett doktori értekezésének egyik, önálló kis könyvvé szerkesztett fejezete, egyúttal pedig tisztelgés a szerző nagy elődei, négy jeles kecskeméti rabbi emléke előtt.